

**Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrilometodějská teologická fakulta**

Katedra křesťanské sociální práce

Charitativní a sociální práce

Bc. Tereza Heitelová

Specifikace potřeb předčasně osiřelého dítěte

Diplomová práce

vedoucí práce: Mgr. Hana Šlechtová, Ph.D.

2015

Tato diplomová práce je věnována Mgr. Miluši Heitelové

„Člověk má v sobě neuvěřitelnou sílu, jen ji vydolovat.“

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a veškerou použitou literaturu a další prameny jsem řádně označila a uvedla v seznamu použitých zdrojů.

V Olomouci dne 13. 4. 2015

.....

podpis autora

Poděkování

Tímto bych chtěla moc poděkovat Mgr. Haně Šlechtové Ph.D., za její ochotu, vedení, zájem, cenné rady a čas, který mi věnovala při konzultování této diplomové práce. Dále bych ráda poděkovala všem respondentkám za jejich spolupráci a ochotu sdílet své osobní příběhy.

Obsah

Úvod	8
1 Dítě v rodině a role rodiče v etapách dětství, dospívání a nastupující dospělosti.....	11
1.2 Období dětství a role rodiče v jeho průběhu.....	11
1.3 Období adolescence	12
1.3.1 Identita v období adolescence	13
1.3.2 Vztah k rodičům a vrstevníkům v období jednotlivých etap adolescence.....	14
1.4 Období nastupující dospělosti (Emerging Adulthood)	15
1.5 Dítě v sourozenecké pozici	17
1.6 Dítě v roli jedináčka.....	17
2 Smrt rodiče v kontextu rodiny.....	18
2.1 Smrt jako ztráta a její kontext z hlediska jejího očekávání.....	18
2.1.1 Náhlá smrt	19
2.1.2 Anticipované úmrtí.....	20
2.1.3 Proces truchlení	21
2.2 Smrt rodiče jako kontext problémů k řešení.....	21
2.2.1 Vnitřní změna a ztráta smyslu	21
2.2.2 Přicházející existenciální a „technické“ problémy	22
2.2.2.1 Přicházející bezprostřední problémy	22
2.2.2.2 Přicházející problémy v delším časovém horizontu.....	23
3 Schéma současné pomoci osiřelým dětem	24
3.1 Sociální opora osiřelého dítěte.....	25
3.1.1 Pozitivní aspekty sociální opory.....	26
3.1.2 Negativní aspekty sociální opory	27
3.2 Legislativní a institucionální kontext.....	28
3.2.1 Legislativní a institucionální kontext ve vztahu k nezletilému dítěti	28

3.2.2 Legislativní a institucionální kontext ve vztahu k zletilému dítěti.....	29
4 Metodologie výzkumu.....	31
4.1 Metoda výzkumu – případová studie.....	31
4.2 Schéma polostrukturovaného rozhovoru	31
4.3 Analýza a interpretace dat.....	33
4.4 Průběh výzkumu	34
5 Příběh Evy	36
5.1 Oznámení o úmrtí otce.....	36
5.2 Pocity	37
5.3 Interakce s okolím.....	38
5.4 Kniha jako forma pomoci	39
5.5 Vztah s matkou	40
5.6 Praktické záležitosti	41
5.7 Smrt jako pozitivní příspěvek k životu.....	43
6 Příběh Anety.....	44
6.1 „Příprava“ na matčinu smrt.....	44
6.2 Pocity	46
6.3 Teta jako zdroj emocionální opory	47
6.4 Ztráta zázemí a pomoc při jeho obnově.....	48
6.4.1 Strýc jako zdroj informační opory.....	49
6.4.2 Známí jako zdroj instrumentální opory	51
6.5 Přátelé	52
6.6 Chybějící partner.....	53
6.7 Pes jako pouto se zemřelým rodičem	54
6.8 Smrt jako pozitivní příspěvek k životu	55
7 Příběh Markéty	
56	

7.1 Oznámení o úmrtí otce.....	56
7.2 Pocity	57
7.3 Partner jako zdroj emocionální opory.....	58
7.4 Pobyt v Anglii v kontextu odloučení od rodiny.....	59
7.5 Přátelé	61
7.6 Pes jako pouto se zemřelým rodičem	62
7.7 Smrt jako pozitivní příspěvek k životu	63
8 Společné aspekty všech případů.....	64
Závěr	68
Anotace.....	71
Annotation.....	71
Bibliografie.....	72

Úvod

Dospívání je přechodná fáze života, kdy jedinec již není dítě, ale ještě ani dospělý. Proto je téma smrti v tomto věku považováno za něco nevhodného či neadekvátního. Společnost v tomto ohledu není příliš připravena na možnost, že dospívající přijde o blízkého člověka (nejedná-li se o člověka starší generace, např. o prarodiče), a stane se tak pozůstalým. Vystává nám tu tak opomíjená skupina pozůstalých dětí (včetně těch, které již z hlediska zákona překročily práh dospělosti, ale stále jsou přednostně, z hlediska společnosti i vlastního, identifikovány skrze svou příslušnost k orientační rodině, tj. jako děti svých rodičů) které se nacházejí v těžké životní situaci, a potřebují tak pomoc a podporu.

Přesto, že dospívající a lidé takzvaně „na prahu dospělosti“ rozumově chápou smrt stejně jako dospělí lidé, jen velmi obtížně se s úmrtím milovaného rodiče vyrovnávají. Vzhledem ke zvýšené sugestibilitě, emotivnímu jednání a častým pocitům viny a méněcennosti představují dospívající vysoce rizikovou skupinu pro rozvoj patologických reakcí na zármutek. Po smrti rodiče se mohou u dospívajícího vyskytnout problémy s adaptací a školním prospěchem, poruchy chování, různé neurózy a fobie nebo psychosomatické onemocnění. Zvláště nebezpečné jsou suicidální úvahy a tendence. (Kubíčková, 2001, s. 92)

Alan (1989) ve své publikaci zmiňuje, že úmrtí rodiče v tomto věkovém období přináší i další vážné problémy. A to například proces budování si identity, který může být smrtí rodiče silně zasažen. Nejdůležitější otázkou v dospívání „*kdo jsem?*“ tak v kontextu smrti milovaného rodiče nabývá nových rozměrů. Proces přebírání rolí, přechody do nových pozic a časový řád tohoto postupu mohou být ztrátou důležité osoby podstatně narušeny.

Celá práce je zaměřena na problematiku ztráty rodiče, proto je nutné upozornit také na hlavní podmíněnosti v kontextu této ztráty. Vzhledem k tomu, že úmrtí rodiče je velmi těžká životní událost, je nutné dodat, že z hlediska specifického dopadu na dítě je významné v jakém jeho věku se to stane. Proto v konceptuální části blíže specifikuji utváření sociálních a osobních aspektů identity adolescentů, které velice úzce souvisí s kvalitou, kvantitou a změnou vztahů v průběhu dospívání.

V konceptuální části jsou dále prezentována teoretická východiska, která mi pomohla lépe chápat danou problematiku a stanovit tak východiska pro navazující výzkum. Věnuji se proto nejen smrti v kontextu rodiny, ale také procesu truchlení, který je důležitý z hlediska dlouhodobé obnovy fyzické i psychické vitality člověka a jeho plnohodnotné znovuzapojení

do sociálních interakcí. Značnou pozornost jsem věnovala také jistému schématu současné pomoci osiřelým dětem.

Hlavním cílem celé práce je identifikovat a specifikovat potřeby předčasně osiřelého dítěte v době, kdy se ocitlo v těžké životní situaci, jako je úmrtí rodiče.¹ V rámci výzkumu jsem se také zaměřila na zdroje sociální opory, které byly v tomto těžkém období osiřelým dětem poskytovány.

Ve výzkumné části jsem využila metodu kvalitativního výzkumu, kterou jsem provedla formou případových studií, jež byly založeny na polostrukturovaných rozhovorech s osiřelými dětmi. Na základě specifikace kritérií (věk, doba uplynulá od úmrtí rodiče) byly vybrány tři dívky, kterým zemřel jeden z rodičů. Mým záměrem bylo zjistit, ve které oblasti se dívkám po úmrtí rodiče nedostalo pomoci a blíže specifikovat jejich potřeby v tomto těžkém období; zaměřila jsem se také na vyskytnuvší se potřeby, u nichž se pomoci dostalo. Volba tohoto tématu mimo jiné také vychází z mé osobní zkušenosti se ztrátou rodiče, což jsem vnímala jako výhodu při rozhovoru s respondenty z důvodu, že se mi podařilo vytvořit důvěrnou atmosféru z důvodu citlivosti tématu. V tomto ohledu mi také pomohla kniha *Chápající rozhovor*, kterou představuje Jean-Claude Kaufmann.

Brzká ztráta je zkušeností, která nutí dítě dříve dospět, rychleji než jeho vrstevníky a to jak na rozumové úrovni, tak v rovině jednání. Ztráta rodiče znamená také ztrátu soudržného, podporujícího rodinného systému, který poskytuje dítěti bezpečnou domácí základnu. Pomoc může být osiřelým dětem poskytnuta jejich rodinou nebo širším okolím. Pokud je tato sociální podpora dostatečná, nemají zpravidla pozůstalí potřebu vyhledávat jiné, institucionalizované formy pomoci.

Práce se pokouší také hledat odpovědi na otázky, které spolu souvisí. Zaměřila jsem se na pocity, které osiřelé děti prožívaly, jak vnímaly své okolí, zda reflektovaly vůči sobě nějaké změny ze strany okolí, důležitou otázkou je také v jaké oblasti se osiřelým dětem nedostalo pomoci a zda vyhledaly nějakou instituci.

Bylo vydáno mnoho odborných článků a řada monografií s tematikou smrti a umírání, nicméně všechny jsou zaměřeny na fáze *pre finem* a *in finem*, to znamená, že obvykle končí

¹ Předčasně osiřelým dítětem v kontextu této práce, míním dítě, které je sice formálně dospělé (má více než 18 let), ale ještě může být tzv. závislým dítětem, kdy je svým způsobem na rodiči specificky závislé, například vyživovací povinností apod., navíc ho zasáhla smrt rodiče ve fázi života, která je poznamenána jistou nestabilitou a experimentováním.

smrtí lidského jedince. Situaci, ve které se ocitnou pozůstalí po odchodu svého blízkého, se věnují jen okrajově nebo vůbec ne. Ovšem tam, kde jeden život skončil, začíná jiný, a to život pozůstalého dítěte bez zemřelého rodiče, v této oblasti shledávám značný nedostatek literatury.

1 Dítě v rodině a role rodiče v etapách dětství, dospívání a nastupující dospělosti

Pojem *rodina* a *dítě* v rodině vyvolává v každém z nás jiné představy, které vychází z našich osobních zkušeností. Z tohoto důvodu nelze chápat rodinu pouze na základě definice z odborné literatury. Přesto však existuje (vždy v kontextu konkrétní společnosti konkrétní doby) jistý obecně sdílený základ: přítomnost rodičovské a dětské generace. Obecně můžeme chápat rodinu jako malou skupinu, ve které její členové nacházejí nebo spíše by měli nacházet lásku, jistotu a děti i vzor pro svůj pozdější život mimo ni. Otázce rodiny a dítěte v rodině, se budeme věnovat v následujících kapitolách.

Vzhledem k tomu, že celá práce je zaměřena na problematiku ztráty rodiče, je potřeba upozornit na hlavní podmíněnosti kontextu této ztráty. Jestliže platí, že bez ohledu na věk je úmrtí rodiče velmi těžkou událostí, pak je třeba dodat, že z hlediska specifického dopadu na dítě je také významné, v jakém jeho věku se to stane. Nejde tu jen o věkovou podmíněnost prožívání jako takového, ale také o to, že v různém věku člověk rodiče potřebuje, a tím pádem v případě úmrtí také postrádá, jiným způsobem, v o něco odlišných ohledech. Proto se budu věnovat utváření sociálních a osobních aspektů identity adolescentů, které velice úzce souvisí s kvalitou, kvantitou a změnou vztahů v průběhu dospívání. Současný výzkum v této oblasti zdůrazňuje celoživotní kontext utváření těchto vztahů a jejich reciproční efekty v souvislosti s vývojem jednotlivých aktérů. (Smékal, Macek, 2002, s. 118)

Období puberty znamená vyšší emoční zátěž nejen pro dospívající, ale i pro jejich rodiče. Rodičovství, které obsahuje veškeré aktivity spojené s výchovou dítěte, vedou k formování dospělé osobnosti. V následujících podkapitolách se zaměříme na role rodiče v jednotlivých etapách jako je dětství, dospívání a nastupující dospělost.

1.2 Období dětství a role rodiče v jeho průběhu

Výchova v prvním a druhém dětství (začátek druhého dětství 5-7 let) představuje rozhodující formativní vliv na to, co bychom mohli označit jako obsah osobnosti, tj. rysy a repertoáry chování, které realizují vztahy k sobě, druhým, k světu a hodnotám, dále vědomosti a dovednosti, které vznikají díky observačnímu a obligatornímu učení. Vývoj je komplexní proces, který se odehrává v síti mnoha sil, vlivů, překážek a tlaků. Nelze taxativně ohodnotit

všechny podmínky a faktory vývoje z hlediska míry jejich pozitivního, příznivého nebo negativního, ohrožujícího působení. Jde však o to, studovat a umět rozpoznat, co v síti konkrétních faktorů mělo ohrožující a co podpůrnou funkci. (Smékal, Macek, 2002, s. 21)

K projektivním a pozitivním faktorům patří: milující rodiče, kteří vytvářejí řád, dítě nerozmazlují, ale poskytují mu jistotu a bezpečí, věnují se mu apod. K rizikovým faktorům patří: nezáměr rodičů věnovat se dítěti, absence nebo ochuzení vzorů morálně vyspělého jednání a také nepodnětné širší prostředí jako akční TV programy, přetěžování ve škole i mimoškolními aktivitami apod. (Smékal, Macek, 2002, s. 23)

Taková událost, jako je rozvod, manželské konflikty nebo úmrtí jsou obecně hodnoceny jako rizikové faktory, zejména vyskytly-li se v období kolem pěti let věku dítěte nebo na počátku dospívání. Vyvažující ochranný vliv mohou mít prarodiče nebo příbuzní, přátelé rodiny nebo učitel poskytnou-li dítěti v pravou chvíli citovou oporu a moudré vedení. (Smékal, Macek, 2002, s. 20)

Rodič je tedy s dítětem citově svázán, má k němu určitá práva a povinnosti a dítě naopak z druhé strany také značně ovlivňuje identitu rodiče. Jednou z důležitých součástí identity dospělého člověka je právě rodičovská role.

1.3 Období adolescence

Adolescence se časově překrývá s druhou dekádou života. Z pohledu společnosti jde v tomto období hlavně o přípravu na dospělé role. Psychologický pohled se více zaměřuje na vnitřní život dospívajících, z tohoto hlediska se tedy jedná o období značně diferencované, v jehož rámci se odehrává velké množství biologických, psychických a sociálních změn. Proto má smysl členit adolescenci na ranou, střední a pozdní. (Macek, 1999, s. 44)

Časná adolescence bývá vymežována přibližně věkem od deseti do třinácti let. Některé psychické a sociální změny lze považovat za přímý důsledek pubertálních změn. Typické je např. zvyšování zájmu o vrstevníky opačného pohlaví. Ještě předtím však dochází k silnější identifikaci s vrstevnickou skupinou, nejprve spíše dle klíče příslušnosti ke stejnému pohlaví. Některé změny v tomto věku jsou determinovány především společenskými podmínkami a nejsou způsobeny přímo biologickým dozráváním.

Střední adolescence většinou datovaná od čtrnácti do šestnácti let věku, je období, kdy je vlastní dospívání nejčastěji objektem úvah a hodnocení. Jde o období výraznějšího hledání vlastní identity, tj. vlastní jedinečnosti a autentičnosti.

Pozdní adolescence je datována obvykle od sedmnácti do dvaceti let; jedná se o fázi, která nejvíce explicitně směřuje k dospělosti. Posiluje se sociální aspekt identity, tj. potřeba někam patřit, podílet se na něčem a něco s druhými sdílet. Šíře změn v tomto období závisí na tom, jak adolescenti sami časují své dospělé role, jestli se např. ekonomicky se osamostatňují nebo se rozhodují pro vysokoškolská studia, vstupují do manželství, stávají se rodiči apod. (Macek, 1999, s. 46)

Adolescence je jako vývojová etapa spojená s novou kvalitou sebereflexe a též percepce a hodnocení druhých osob. Důležité je, že sebereflexe i úvahy o druhých lidech mají subjektivně vyšší důležitost a častěji se dostávají do centra zájmu a pozornosti. To se projevuje i ve vztazích s rodiči, respektive s primárními osobami, čemuž se budu více věnovat v následujících podkapitolách. (Macek, Lacinová, 2012, s. 31)

1.3.1 Identita v období adolescence

Z pohledu psychologie celoživotního vývoje je identita v období adolescence často chápána jako jeden z hlavních úkolů. Stupeň dosažené identity, je v tomto vztahovém rámci často vymezován s využitím konstruktů *závazek* a *hledání*. Sociálně psychologický přístup k identitě často zdůrazňuje potřebu integrace sociálních rolí, které jsou percipované jako subjektivně relevantní, dále začlenění důležitých norem, hodnot a cílů do smysluplného obrazu sebe sama. (Macek, Hřebíčková, Čermák, 1999, s. 77)

Některé výzkumy ukazují, že ti adolescenti, kteří jsou ve stádiu dosažení identity², mají nejčastěji pozitivní obraz sebe sama, jsou více flexibilní a nezávislí, rovněž odmítají častěji než jiní autoritářství druhých. Stav dosažení identity souvisí i s dobrými výsledky ve škole, s liberálním postojem k drogám a odpovědným chováním ve vztazích. (Macek, Hřebíčková, Čermák, 1999, s. 81)

² V tomto případě se jedná o kategorii vývojových psychologů, zatímco z pohledu jiných disciplín nelze hovořit o dosažení identity v pravém smyslu slova.

Z pohledu těchto psychologů je „stav dosažení identity“ spojen s aktivním hledáním (zážitkem krize) a se snahou řešit otázku svých závazků. Minulost, přítomnost a budoucnost se spojuje ve smysluplný celek. Dostavuje se zážitek kontinuity a sebeakceptace, vytváří se předpoklady pro prožívání sexuální intimity.

1.3.2 Vztah k rodičům a vrstevníkům v období jednotlivých etap adolescence

Jak ukazují výzkumy z několika posledních desetiletí, na vztahy k rodičům v průběhu dospívání je třeba nahlížet spíše kontinuálně, v souvislosti s předchozím vývojem v dětství, a ne jako na nějakou novou kvalitu, která se vynořila s nástupem puberty. Dříve často tradovaná představa o nutnosti vyhraněného mezigeneračního konfliktu pro zdravý a přirozený vývoj adolescenta je spíše mýtem než skutečností. (Macek, Lacinová, 2012, s. 26)

Důležitost rodičů v období adolescence je vysoká. Konflikty s rodiči sice patří do obrazu běžných denních starostí dospívajících, nicméně jejich frekvence a intenzita není příliš vysoká. Oproti předchozímu období dětství se chování rodičů v období adolescence více diferencuje. Velmi záleží na stylu komunikace, je-li otevřená, latentní, tak dlouhodobé neshody a nepochopení mohou být dobře ventilovány. V tomto směru je důležitý rodičovský zájem a zaangażovanost, emoční intenzita interakce, podstata rodičovského vedení a podstata rodičovské autority. (Macek, Osecká, 1998, s. 85)

Vztahy k rodičům resp. dalším autoritám a vztahy k vrstevníkům mají odlišný význam. V případě rodiny dominuje často snaha o „zrovnoprávnění“ vlastní pozice, ve vztahu k vrstevníkům jde často především o vlastní „zhodnocení“. Při utváření identity se tak v tomto období často přechodně odděluje její osobní a sociální aspekt – problém vlastní jedinečnosti, tj. osobní identita, je častěji reflektována v kontextu původní rodiny, sociální aspekt identity v kontextu vrstevnických skupin. Na úrovni chování se to projevuje selektivní konformitou – vysoká konformita vzhledem k vrstevníkům pocit vlastní autonomie obvykle zvyšuje, vysoká konformita ve vztahu k rodičům naopak tomuto pocitu často brání. V dalších fázích adolescence se oba aspekty identity zase sblíží a nejsou již tak vázány na konkrétní prostředí. (Macek, Osecká, 1998, s. 86)

Řada výzkumů ukazuje, že adolescenti se svou hodnotovou orientací více podobají vlastním rodičům než svým přátelům. To se týká především tzv. cílových hodnot, které souvisejí s jejich osobní perspektivou. Podle některých výzkumů mají rodiče větší vliv na všechny oblasti života s výjimkou volného času (Meeus, Dekovic, 1995).

Adolescenti vesměs vnímají své rodiče jako skutečně důležité osoby, které je nejvíce ovlivňují. Můžeme říci, že vlastně jejich důležitost jako referenčních osob pro sebehodnocení zůstává velmi vysoká a během dospívání se příliš nemění (Oosterwegel, 1992; Macek, Osecká, 1996). Co se mění, jsou souvislosti, ve kterých si dospívající důležitost vlastních rodičů uvědomují. I když vliv vrstevníků na každodenní život a běžné denní problémy a starosti narůstá, pro významná rozhodnutí a pro krizové situace zůstávají poslední instancí častěji rodiče. (Macek, 1999, s. 70)

Kvalita vztahu *rodič a dítě v období adolescence*, souvisí i s kvalitou vrstevnických vztahů. Vysoká míra kontroly ze strany rodičů a přísnost vede často k zvýšené orientaci na vrstevníky a k vyhledávání a vytváření aliancí proti rodičům. Také platí, že špatný vztah s rodiči zvyšuje počet kontaktů s vrstevníky, ale nepodporuje kvalitu těchto vztahů. (Macek, 1999, s. 71)

1.4 Období nastupující dospělosti (Emerging Adulthood)

Je zřejmé, že lidé dosahují různé míry zralosti v různém čase a různým tempem. Přejít do dospělosti a převzetí dospělých rolí zabírá jedno celé dlouhé životní období. Toto období pojmenoval autor J. J. Arnett, jako období *nastupující dospělosti*. V následující kapitole se budeme věnovat právě jeho poznatkům.

Toto období je odlišné jak od adolescence, tak od vlastní dospělosti, kdy se mladý člověk vymanil ze závislosti, která je typická pro dospívající, ale nepřebral ještě úplnou dlouhodobou odpovědnost dospělého věku. Jde také o životní fázi, kdy si člověk musí osvojit velké množství znalostí a praktických dovedností.

Arnett (2004) dle svých dlouholetých a obsáhlých výzkumů v USA vymezil pět základních charakteristik nastupující dospělosti a to hledání identity, nestabilita, zaměření se na sebe sama, prožívání životní etapy „mezidobí“, tzn. období mezi adolescencí a dospělostí, období možností.

Když se zaměříme na charakteristiku hledání a budování vlastní identity, tak Arnett (2006) míní identitu v kontextu partnerských vztahů a profesí. Nikoliv vlastní identitu jakožto konkrétního člověka. Člověk v tomto věku zjišťuje, jaké jsou jeho možnosti v osobním i profesním životě, co mu je v této oblasti blízké a co vzdálené a na základě těchto zkušeností

je schopen se rozhodnout pro variantu, která mu bude v budoucím životě nejlépe vyhovovat. Jedná se o období, kdy už nebydlí s rodiči, ale zároveň nevstoupil do společného soužití se stálým partnerem. Aby byl člověk v tomto období schopen rozpoznat, jaký styl života se pro něj nejlépe hodí (bydlení, práce, škola, partnerské vztahy apod.), je z pohledu typického pro současné západní společnosti na životní dráhu nutné předně znát svou vlastní identitu (kdo jsem, co mě baví a v čem jsem dobrý). V tomto období také vyvstávají otázky víry, člověk si v tomto věku dotváří svůj vlastní názor.

Další charakteristika tohoto období je nestabilita, kde Arnett (2006) poukazuje na rozmanitost a nepředvídatelnost v tomto období, kdy lidé experimentují a prozkoumávají své možnosti. Parsons (1942) použil termín „role bez role“ pro charakteristiku období adolescence, nicméně Arnett vidí tento termín jako vystižný právě pro období nastupující dospělosti a popisuje jej tak, že před mladými dospělými lidmi se nabízí mnohem širší rámec možností a aktivit, než v kterémkoliv jiném životním období.

Následující charakteristikou tohoto období je zaměření se člověka na sebe sama. V tomto případě se nejedná o sebestřednou, jako je tomu u adolescentů; mladí dospělí lidé jsou totiž již velice vnímaví k druhým, berou ohled na jejich pocity a názory, což můžeme často pozorovat na vztahu s rodiči, ke kterým přistupují více empaticky než adolescenti. V Arnettově (1998) podání zaměření se na sebe samého znamená, že mladí dospělí nemají v tomto období příliš mnoho sociálních závazků a povinností, z tohoto důvodu jsou ve vysoké míře autonomní a nezávislí. V předešlém vývojovém období se obvykle museli podřizovat rodičům a pravidlům, která jim byla stanovena na střední škole, a v období plné dospělosti se budou potýkat se závazky, které plynou z manželského soužití a rodičovství.

Na základě svých poznatků v kontextu dosahování dospělosti definuje Arnett (2006) určitá kritéria, která mladý dospělý člověk splňuje, a liší se tak od lidí v předešlém vývojovém období: přijetí vlastní zodpovědnosti sám za sebe, nezávislé rozhodování, finanční nezávislost.

1.5 Dítě v sourozenecké pozici

Sourozenecká pozice do jisté míry určuje povahu člověka, zejména v mladém věku, a představuje také dispoziční faktor z hlediska jeho vyhlídek na spokojený partnerský vztah v dospělosti. Psychologické sourozenecké pozice se mohou lišit od pozice daných pořadím narození. Například sourozenec s vážným postižením se stává časem „nejmladším“, a to bez ohledu na to, kolikátý se v řadě sourozenců narodil. (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 74)

Ostatní sourozenci k němu mají jakoby „rodičovský“ vztah, chrání ho před nepříznivými vlivy lidí stojících mimo okruh rodiny. (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 74)

Sourozenci mohou v rodinách, kde dospělí na podporu a výchovu dětí nestačí, vytvářet náhradní systém podpory. Starší sourozenci se pak stávají do určité míry primárními pečovateli o mladší sourozence. Proto při rozhodování o náhradních formách péče je třeba brát ohled na tyto vazby a pokud možno sourozence nerozdělovat. (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 74)

1.6 Dítě v roli jedináčka

Ve společnostech našeho typu v posledních desetiletích ubývá dětí v rodinách. Čím dál, tím více dětí vyrůstá v situaci jedináčka. Dítě jako jedináček nemá v rámci rodiny jinou možnost než se vztahovat k rodičům. Jeho povaha je touto pozicí formována podobně, jako kdyby byl v sourozenecké řadě nejstarší, nemá však v rodině zkušenost s vrstevníkem a někým ve srovnatelné pozici vzhledem k rodičům. Kromě toho, že je na něho soustředěna pozornost rodičů, je také jedním z mála (někdy i jediným) přímým potomkem svých prarodičů. Toto postavení mu propůjčuje určitou moc, kterou může i zneužívat. Z jedináčka se snadněji než z dítěte vyrůstajícího mezi jinými dětmi může stát rodinný „tyran“. Na druhou stranu je někdy pohled na jedináčky v tomto smyslu stereotypní; hodně záleží na širším, rodinu přesahujícím, socializačním kontextu. (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 74)

2 Smrt rodiče v kontextu rodiny

Role matky a role otce jsou v rodinném systému velmi důležité a integrující. Zemře-li vykonavatel této role, je narušena jak struktura, tak dynamika rodiny a ve svém důsledku je ohrožena celá její stabilita. Děti a dospívající jsou velmi citliví na jakékoliv změny, které s sebou smrt v rodině přináší. Uvědomují si jednak smutek pozůstalého rodiče a jednak reorganizaci chodu domácnosti. Pozůstalé děti se také setkávají s vědomím stigmatizace, že jsou „jiní“ než jejich kamarádi, jejichž rodiče žijí. (Kubičková, 2001, s. 58)

2.1 Smrt jako ztráta a její kontext z hlediska jejího očekávání

Smrt rodiče představuje extrémní zásah do života pozůstalého dítěte. V jediném okamžiku se radikálně mění celý jeho život. Doposud existující jistota je otřesena a život již nikdy nebude stejný jako dříve (Taročková, 1999).

Členové rodiny si hluboce uvědomují absenci tak důležité role, jako je role otce nebo matky, proto je hledán náhradní vykonavatel. Tímto „náhradníkem“ může být později nový partner pozůstalého rodiče nebo může být k převzetí role vybrán jiný člen rodiny. Obojí představuje pro děti či dospívající specifický problém. (Kubičková, 2001, s. 56)

Bohužel mnoho lidí si neuvědomuje, že děti nebo dospívající velmi trpí úmrtím svého rodiče, hluboce truchlí a prožívají různé reakce na ztrátu. Dle Di Giulio a Kranzové se děti či dospívající mohou cítit povinováni pomáhat svému rodiči s rodinným rozpočtem, pomáhat s řešením rodinných problémů a celkově se chovat spíše jako dospělý partner než jako dítě, které stále potřebuje péči. Rodič to skutečně může očekávat či dokonce vyžadovat ať už vědomě či podvědomě. Na dospívající dívce může ovdovělý otec požadovat, aby hrála roli „malé maminky“, aby ho utěšovala a zároveň mu vařila, uklízela a hlídala mladší sourozence. Ovdovělá matka může po své dospívající dceři očekávat, aby se stala „nejlepší kamarádkou“, aby jí poskytovala citovou podporu a zároveň jí vypomáhala v domácnosti. (Kubičková, 2001, s. 58)

Psychologové a psychiatři však varují před takovou předčasnou „dospělostí“. Dítě a dospívající musí především splnit vývojové úkoly svého věku. Pokud je nesplní a přeskočí do jiné vývojové etapy, mohou se nezpracované krize projevit později, například v podobě

psychických nebo psychosociálních problémů. Není možné přeceňovat možnosti dítěte a přehlížet jeho osobní limity. (Di Giulio, Kranzová, 1997, s. 110-111)

Pokud dojde ke ztrátě rodiče v dětství nebo adolescenci, existuje tu nebezpečí, že truchlení nebude dostatečně zpracováno a projeví se později ve své patologické podobě jako deprese. U pozůstalých dětí se může v dospělosti vyskytnout neschopnost navazovat užší mezilidské vztahy, například partnerské. (Kubíčková, 2001, s. 59)

2.1.1 Náhlá smrt

Pojmem náhlá smrt označujeme situaci, kdy došlo k situaci neočekávaně, bez předchozího varování, například při srdečním selhání, nehodě apod. Bylo realizováno mnoho výzkumů zaměřených na chování pozůstalých osob po ztrátě tohoto druhu a většina z nich dospěla k názoru, že truchlení je v případě náhlého úmrtí obtížnější, než které bylo možné očekávat, například kvůli dlouhodobému onemocnění s prognózou úmrtí. (Kubíčková, 2001, s. 45)

V případě náhlého úmrtí musí být provedeno šetření okolností smrti, proto se obvykle zapojují nejen zdravotnické, ale i vyšetřovací (policejní) instituce. Tito aktéři mohou sehrát v období zármutku velkou roli, která může být pro zvládnutí zármutku buď pozitivní, nebo negativní. Zarmoucený pozůstalý, který hledá viníka smrti a původce svého neštěstí, k nim nezdědka snadno obrací svůj hněv. Parkes píše, že zvláště „kombinace“ náhlé, nečekané, tragické a předčasné smrti se vší zlobou, vztekem a podezřeními, které následují, vede k dlouhodobým psychickým problémům členů rodiny. To se děje různými způsoby, propuknutím post-traumatické psychické poruchy, evokací intenzivní zloby, podkopáním důvěry v okolí včetně policie a soudů a též evokací pocitu viny, že oni sami selhali v ochraně svých blízkých. Z těchto důsledků se pak lehce stává uzavřený kruh, vlivem kterého problémy přibývají. Vyhýbání se věcem a lidem, kteří by mrtvé připomínali, a depresivní osamělost mohou vést k sociální izolaci, která zpětně prohlubuje depresi. (Kubíčková, 2001, s. 46)

2.1.2 Anticipované úmrtí

Pokud smrt nepřichází náhle a nečekaně, ale je ohlašována řadou příznaků, například upozornění lékaře na vážný zdravotní stav pacienta a následné zhoršování jeho stavu, hovoříme o anticipovaném úmrtí, například s infaustní prognózou nemoci nebo vysokým věkem seniorů. Někteří autoři (Eisdorfer a Wilkie, 1977; Gorer, 1987; Lehrman, 1956; Parkes, 1978, 1996; Worden, 1987, 1997) na základě svých výzkumů dospěli k názoru, že v případě anticipovaného úmrtí se pozůstalí vyrovnávají se zármutkem lépe a rychleji než truchlíci, jejichž blízký zemřel náhle a nečekaně. To však neznamená, že by tito pozůstalí truchlili méně nebo že by intenzita jejich zármutku byla menší. (Kubíčková, 2001, s. 50)

Oproti truchlícím, jejichž blízký zemřel náhle a nečekaně, však mají tito pozůstalí k dispozici určitý prostor a čas, aby se na anticipovanou ztrátu připravili. Mohou například realizovat taková opatření, kterými by předešli rozvoji patologických reakcí na ztrátu. Podařili se jim tento čas a prostor využít, může proběhnout neproblematická práce zármutku a truchlení je relativně brzy ukončeno. Takovým opatřením je například vyřešení nevyřízených záležitostí nebo vyjasnění některých psychosociálních problémů, například: interpersonální konflikty, zpracování emocí, ujasnění vztahů k sobě samému, k životu a smrti, k Bohu apod. (Kubíčková, 2001, s. 51)

Je pochopitelné, že není lehké se na takovou ztrátu adekvátně připravit. I když jsou příznaky přicházející smrti zřejmé, příbuzní k nim zaujímají ambivalentní vztah. Jakkoliv by na racionální úrovni chápali, že život jejich blízkého se blíží ke konci a že už není v silách lékařů cokoli pro jeho záchranu udělat, v emocionální rovině se uplatňuje vzpoura vůči takovým úvahám. Představa, že by je měl blízký člověk opustit, je pro ně nepřijatelná. Zakazují si pro to takové myšlenky, a často se chovají, jakoby se nic nedělo. Ocitají se ve fázi selektivní slepoty, kdy nevidí, co nechtějí nebo se chopí iracionálních nadějí. (Kubíčková, 2001, s. 51)

2.1.3 Proces truchlení

Marková (2010) uvádí, že truchlení nad ztrátou milovaného člověka může připomínat v mnoha ohledech nemoc. Pozůstali se cítí špatně fyzicky, emocionálně i sociálně. Prožívají vykořeněnost z bezpečí světa. Mohou trpět poruchami spánku, nemají chuť k jídlu, může dojít k narušení jejich sociální i pracovní integrity. I přes výše uvedené je ovšem nutno mít na paměti, že truchlení nemoc není, jedná se o přirozený způsob zpracování a integrování ztráty. Truchlení pochopitelně může být i komplikované, zármutek může být prožíván abnormálně s intenzivním dopadem na život pozůstalých.

Dle Kubíčkové (2001) se truchlení projevuje konfliktní záplavou emocí, které mají intruzivní aspekt. Jedná se především o intenzivní smutek a žal. Pozůstali trpí řadou obav. Děsí je nejistá budoucnost, pocitují životní prázdnotu (ztrátu smyslu), mohou se u nich vyskytnout i úzkosti, které souvisí s uvědoměním si vlastní smrtelnosti.

Kubíčková (2001) dále popisuje truchlení jako proces, který má několik fází. Vše začíná šokem a otřesem, který se objeví bezprostředně po úmrtí blízkého člověka a může trvat několik hodin či dnů. Pozůstali si připadají zmatení, otupělí a omráčení.

2.2 Smrt rodiče jako kontext problémů k řešení

Smrt jednoho z rodičů je pravděpodobně nejzávažnější ztrátou, jaká může dítě nebo dospívajícího postihnout. Nejenže musí zvládnout odchod nejbližšího člověka, ale musí se také vyrovnat se všemi praktickými problémy, které s sebou jeho smrt přináší. (Kubíčková, 2001, s. 56)

2.2.1 Vnitřní změna a ztráta smyslu

Smrt nebo jiná vážná ztráta vede k tomu, že lidé se mohou dopracovat k názoru, že smysl a významy, které doposud považovali za samozřejmé, jsou otřeseny. Nejenže pochybují o své schopnosti vykonávat dosavadní role, ale mohou zpochybnit samu hodnotu těchto rolí. Muž, který tvrdě pracoval a šetřil peníze na svůj důchod, může nabýt dojmu, že ani zajištění ve stáří, ani práce nemá žádný smysl, když žena se kterou měl toto všechno sdílet, zemřela. Proto nepřekvapí, že smrt blízkého člověka způsobí kolaps toho, čemu Marris (1982) říká

„struktura významu“. Některé z těchto významů jsou samozřejmě triviální nebo neopodstatněné. (Parkes, Relfová, Couldricková, 2007, s. 21)

Pocit, že se svět najednou zhroutil jako domeček z karet, může být v jisté chvíli oprávněný. Pokud šlo skutečně o domeček z karet, tak se možná měl zhroutit. Teprve potom bude člověk moci vystavět svou strukturu významů a smyslu na pevnějších základech. A právě k tomu může dojít z tohoto hlediska, kdy je „utrpení dobré pro duši“ a lidé vycházejí ze životních neštěstí sice smutnější, nicméně moudřejší. Takový výsledek však nelze zaručit. Někteří lidé zůstanou roztrpčeni a uzavřeni do sebe, neschopni vypořádat se se zmatkem zhrouceného světa. Jiní se naopak dětinsky upnou na své staré předpoklady a realitu ignorují. (Parkes, Relfová, Couldricková, 2007, s. 22)

2.2.2. Přicházející existenciální a „technické“ problémy

Ten, kdo přišel o blízkého člověka, potřebuje pomoc a podporu při utváření dalšího života a při znovunalézání osobní rovnováhy. Hlavním zdrojem pomoci pozůstalým při nekomplikovaném truchlení by měla být především jejich primární členská skupina – rodina, přátelé, sousedé apod. Mnoho lidí se ovšem od pozůstalých distancuje, a to z důvodu, že jednoduše neví, jak se k nim chovat. Obávají se, že by truchlícího mohli ještě více zranit. Selhávání tradičních zdrojů sociální opory vede k tomu, že se stále více pozůstalých obrací se svými problémy na odborníky. (Kupka, 2011, s. 124)

Ovdovělým rodičům se změní nejen sociální, ale i ekonomická situace, a to zpravidla k horšímu. Kromě jiných problémů, které vdovství přináší, tak musí řešit i problémy existenční. Úmrtí jednoho z rodičů je silným apelem na příbuzenskou solidaritu vzhledem k druhému pozůstalému rodiči. (Kubíčková, 2001, s. 64)

Ztráta blízkého člověka nepředstavuje pouze ztrátu rodiče, manžela či partnera, ale obnáší celou řadu dalších ztrát, například ztrátu perspektivy společné budoucnosti, zvyků a rituálů, jistot a určitých sociálních pozic a rolí. A kromě toho také ztrátu staré identity. Vzdát se staré identity bohužel znamená zdlouhavý proces, který podle Parkese není nikdy uzavřen. (Kubíčková, 2001, s. 65)

Pro pozůstalé s příchodem smrti blízkého člověka přichází také spousta administrativních záležitostí, organizace pohřbu a řešení pozůstalosti.

2.2.2.1 Přicházející bezprostřední problémy

Pozůstalí při ztrátě blízkého člověka prožívají nejprve zmatek, chaos, šok, omámení. Zasažení ztrátou blízkého člověka nechtějí a nemohou uvěřit tomu, že jejich blízký je mrtvý. Postupně s ověřováním reality přichází smutek jako citová reakce na ztrátu někoho blízkého. Pozůstalí si pomalu uvědomují hloubku a dosah své ztráty a prožívají intenzivní truchlení. Truchlení je přirozená reakce potřebná k tomu, aby se pozůstalí se ztrátou vyrovnali, a to zejména tím, že se s ní smíří, přijmou ji a s ohledem na tuto ztrátu dále žijí a plánují svůj život. (Vymětal 1994, s. 143)

S příchodem úmrtí bohužel vyplývá řada praktických záležitostí, které je třeba řešit. Jedná se o oblasti uspořádání pohřbu, pozůstalosti a další administrativní povinnosti. Dědictví se dle nového občanského zákoníku nabyvá smrtí zemřelého. Dědí se na základě dědické smlouvy, závěti, ze zákona, nebo na základě kombinace těchto důvodů. Zůstavitel může tzv. dovětkem nařídit odkaz, stanovit dědici podmínku nebo uložit příkaz. (Zákon č. 89/2012 Sb., § 1475 - 1720)

V případě nezletilého dítěte spadají veškeré tyto administrativní záležitosti na pozůstalého rodiče, který je dle zákona č. 89/2012 sb. o zastoupení dítěte, povinen dítě zastupovat při právních jednáních, ke kterým není dítě právně způsobilé. V případě plnoletosti zpravidla dítě přebírá částečně či úplně tyto nepříjemné povinnosti. Tomuto tématu se budeme blíže věnovat v nadcházejících kapitolách. (Zákon č. 89/2012 Sb., § 892)

2.2.2.2 Přicházející problémy v delším časovém horizontu

Zranitelní nebo nadměrně traumatizovaní lidé se mohou snažit vyhybat vypořádání se se ztrátou, nebo se jí naopak mohou začít obsedantně zabývat. Stejně jako může přehnané vyhýbání se zármutku zkomplikovat průběh zotavení po ztrátě někoho blízkého, může tomu tak být i v případě jiných ztrát. (Parkes, Relfová, Couldricková, 2007, s. 177)

V pozdějším období může také docházet k nadměrnému zabývání se bolestivými vzpomínkami a obavami. Stále se vracející vzpomínky nebo obrazy traumatických událostí, které se vtírají do mysli a navozují vážné stavy paniky a úzkosti jsou základní rysy k pojmu posttraumatická stresová porucha (PTSD). Vtíravé vzpomínky jsou po ztrátě blízké osoby natolik obvyklé, že jsou spíše pravidlem než výjimkou. Jediným rozdílem je, že u

posttraumatické stresové poruchy se lidé těchto vzpomínek děsí a snaží se jim vyhýbat, zatímco v normálním truchlení jsou opečovávané. Příčinou posttraumatické stresové poruchy jsou právě náhlá, neočekávaná a předčasná úmrtí, zvláště pokud u nich byl pozůstalý přítomen. (Parkes, Relfová, Couldricková, 2007, s. 154)

Dále se v tomto období může objevit chronický smutek, což je forma truchlení, která je od začátku bolestná a přetrvává po abnormálně dlouhou dobu, někdy i po dobu několika let. Chronický smutek způsobuje větší utrpení než jakákoli jiná reakce na ztrátu a obvykle jej doprovází dlouhotrvající úzkost a deprese. Příčinou může být intenzivní, avšak nejistá vazba k zemřelému. (Parkes, Relfová, Couldricková, 2007, s. 155)

Velmi často se dospělé děti také zmiňují o tom, že jim chybí rodičovská empatie, pomoc rodičů, jejich rady a vedení. Obzvláště citelně si to uvědomují, když se dostanou do nějakých nesnází nebo nepříznivých situací, které obvykle dříve řešili (nebo alespoň konzultovali) právě s rodiči. (Kubíčková, 2001, s. 61)

3 Schéma současné pomoci osiřelým dětem

Pomoc může být pozůstalým poskytnuta jejich rodinou nebo širším sociálním okolím. Pokud je tato sociální podpora dostatečná, nemají zpravidla pozůstalí potřebu vyhledávat jiné, institucionalizované formy pomoci. V opačném případě představuje institucionální pomoc významný zdroj pomoci. Typy pomoci pozůstalým můžeme klasifikovat na základě různých kritérií, například můžeme hovořit o lékařské, církevní nebo laické, dobrovolnické a profesionální pomoci. Kvalifikovaná pomoc v akutní fázi zármutku má v zásadě ráz psychologické první pomoci a krizové intervence. (Vymětal, 1994, s. 169)

Podle Vymětala se jedná o poskytnutí citové opory, porozumění a projevení účasti pozůstalému, který díky tomuto postoji přestává být sám a současně může akutní žal odžít, což samozřejmě přináší úlevu a napomáhá k vyrovnání se se ztrátou blízkého člověka.

Dalším stupněm pomoci pozůstalým je poradenství pro pozůstalé, které představuje komplexní systém poradenství poskytovaného různými subjekty a aktéry. Každý článek systému poradenství pro pozůstalé poskytuje na základě principu profesionalizace a specializace specifické poradenství pozůstalým. Například pracovníci pohřební služby poradí truchlícím ohledně organizace pohřbu, sociální pracovníci mohou poradit a pomoci při

sociálních problémech a sekundárních stresech, psychologové mohou v rámci psychologického poradenství pomoci pozůstalým s jejich psychickými problémy, psychoterapeuti mohou truchlícím pomoci s vážnějšími a dlouhodobějšími psychickými problémy, lékaři se zdravotními problémy apod. (Kubíčková, 2001, s. 252)

3.1 Sociální opora osiřelého dítěte

Samotný pojem sociální opora je v odborné literatuře relativně nový. Takový jev samozřejmě existoval již dříve, nicméně měl jiné, pestřejší pojmy - soudržnost rodiny, pomoc v nouzi, sdílení radostí a strastí apod. Prvně se začal tento koncept využívat při řešení sociálního kontextu témat jako je zdraví, nemoc nebo individuální zvládnání zátěže, ale fungoval také jako integrační prvek s nimi souvisejících vědních oborů. Později se začal uplatňovat i v rámci pedagogické, školní a poradenské psychologie, v sociální práci a dalších pomáhajících profesích, neboť všude tam se staví na promyšlené pomoci dětem a dospívajícím. (Mareš 2001a)

V literatuře Mareš (2001c) přichází s praktickým členěním typů sociální opory, které se řídí hlediskem funkce, kterou plní. Jedná se o emocionální oporu, která je poskytovaná přítelem či kamarádem, člověk v tísní má možnost popovídat si o svých pocitech a může bez obav ventilovat své trápení, vede k posunu v jedincově hodnocení míry svého ohrožení událostmi, posiluje jeho sebedůvěru, zvyšuje sebehodnocení a redukuje úzkost, strach a deprese. Dalším typem, který Mareš (2001c) zmiňuje je instrumentální opora, což je praktická opora, poskytnutí hmotné pomoci, pomoc obstarat peníze či věci do domácnosti nebo půjčit nářadí, zajistit dopravu. Tento typ opory pomáhá jedinci řešit praktické problémy, rozšiřuje časový prostor pro jiné aktivity nebo pro relaxaci. Následuje informační opora, která poskytuje rady či doporučení, opora posouzením situace. Jde o to, nasměrovat jedince k potřebným zdrojům informací, doporučit alternativní způsoby činnosti. Poskytuje jedinci více užitečných informací a snadnější dostupnost informací, které potřebuje. Mareš (2001c) také zmiňuje oporu, jež je poskytovaná sociálním společenstvím, důležitým prvkem je zde pocit sounáležitosti, začlenění, například společně si zasportovat, jet na výlet, posedět v restauraci, jít společně za kulturou nebo se společně účastnit náboženských obřadů. Tato opora navozuje u jedince kladné emoce, což mu umožňuje odpoutat se na chvíli od zátěže, odvádí myšlenky jedince od neustálého zaobírání se problémy. Posledním typem je opora

potvrzením platnosti, kde je důležitá zpětná vazba, sociální srovnávání. Jde o to, dosáhnout konsensu ve vidění problémů, vhodnosti či nevhodnosti chování jedince, vyjadřování jeho emocí, o jeho postavení v konkrétní sociální skupině. Snižuje pocit jedince, že je mimo normu, dává mu zažít pocit, že to co prožívá, lidé kolem akceptují.

3.1.1 Pozitivní aspekty sociální opory

Sociální opora je v procesu truchlení důležitým faktorem, který může efektivně pomoci při zvládnání zármutku a vyrovnáváním se se ztrátou blízké osoby. Zdrojem sociální opory může být pozůstalému jednak jeho rodina a jednak kontakty mimo rodinu, například vztahy s přáteli, známými, kontakty se spolupracovníky, kolegy, sousedy a širším okolím. Sociální kontakty, jak poznamenává Boleloucký, umožňují výměnu informací, redukuje pocity samoty a izolace. Poskytují truchlícímu dostatečný prostor pro ventilaci jeho emocí, pozůstalý se může „vymluvit a vyplakat“, důležitou roli zde hraje faktor sdílení (tzv. být s ním). (Boleloucký in Vorlíček, Adam a kol., 1998, s. 319)

Také Kleinová píše, že práce truchlení je podporována, mají-li pozůstalí kolem sebe blízké lidi, kteří sdílejí jejich zármutek a jejichž soustrast mohou truchlící přijmout. (Kleinová, 1948)

Neopominutelný význam má sociální síť při výpomoci v aktivitách, které truchlící ve své situaci není schopen zvládat sám. Sociálně podpůrná síť vytváří pro pozůstalé zázemí, o které se mohou v této náročné životní situaci opřít. Worden konstatuje, že truchlení je sociální proces, se kterým se nejlépe vyrovnává v sociálním prostředí, protože se lidé ve svém zármutku ze ztráty mohou vzájemně podpořit a povzbudit. (Worden, 1996, s. 69-79)

Naopak nedostatečná sociální opora ponechává zarmouceného pozůstalého samotného s jeho problémy, prohlubuje sociální distanci truchlícího a může vést až k sociální izolaci a rozvoji patologických fenoménů. (Kubíčková, 2001, s. 99)

3.1.2 Negativní aspekty sociální opory

Negativní aspekty sociální opory mohou mít dopady na pozůstalého i v případě samotné situace, kdy si člověk uvědomuje svoji potřebu pomoci. Nicméně na druhé straně nadměrný zájem o příjemce sociální opory, může vést k jeho nesamostatnosti, závislosti na okolí a také tím zvyšuje riziko manipulace ve vzájemném vztahu. (Kebza, Šolcová, 1999) Ve všeobecném případě se však jedná o situace, kdy se pozůstalému nedostává takové sociální opory, jež by plně odpovídala jeho současným potřebám. V literatuře se Mareš (2001c) v tomto kontextu zmiňuje o termínu *selhávající sociální opora* (failed social support), kde popisuje, že sociální opora buď vůbec nepřichází, nebo přichází v téměř mizivé míře. Termíny *nepomáhající a neužitečná opora* (unhelp support) označuje nevhodnou formu sociální opory nebo nevhodný způsob jejího poskytování. To ovšem může mít za následek značné ztížení životní situace, přispívat k sociální izolaci a pocitu sociálního vyloučení, pocitu nepochopení, beznaděje a samoty. Ukázkovým příkladem může být příliš „dětský“ přístup rodičů k dospívajícímu dítěti. (Křivohlavý 2001)

Mareš (2001d) se ve své publikaci také věnuje pojmu tzv. obtěžující opoře (intrusive support), která je specifickým případem vnímané opory.

Jedinec v zátěžové situaci dostává sociální oporu, kterou si sám nevyžádal, ani si ji nepřeje; dostává ji v podobě, která mu nevyhovuje; dostává ji v rozsahu, který vnímá jako nadměrný; od lidí, které o ni nepožádal; ve specifických sociálních situacích, které ohrožují jeho potřebu autonomie a autodeterminace, vnímání vlastní zdatnosti, jeho sebepojetí, sebeúcty. Taková sociální opora je vnímána jedincem jako obtěžující, až devalvující, signalizující jeho závislost na druhých. Jedinec s takovou oporou vnitřně nesouhlasí a okamžitě nebo po určité době dává najevo svůj nesouhlas poskytovateli a okolí. (Mareš 2001d, s. 35)

S tímto typem negativní sociální opory se ve zvýšené míře potýkají právě dospívající, jak ve vztahu s rodiči, tak s učiteli i ostatním okolím. V tomto důsledku je vysoká pravděpodobnost, že může docházet k sociální izolaci dospívajícího.

Zjišťování potřebné a zároveň chybějící sociální opory osiřelých adolescentů a také srovnání s dostupnou a jimi pocíťovanou sociální oporou vnímám jako jednu z důležitých částí výzkumu v rámci této práce. Domnívám se, že může sloužit jako vhodný zdroj informací pro navrhování náležitých opatření a intervencí.

3.2 Legislativní a institucionální kontext

Období po smrti blízkého člověka není jen dobou truchlení a zvykání si na novou realitu. V tomto období je nutné řešit spoustu praktických záležitostí jako je například dědictví po zemřelém, organizace pohřbu a další administrativní záležitosti jako je například zrušení bankovních účtů, telefonů, řešení případných dluhů apod. V případě úmrtí obou rodičů se může celá situace značně zkomplikovat a nastává řešení situace, kdo se postará o pozůstalé děti, zda tuto funkci zastane rodina nebo bude tuto situaci řešit Sociálně-právní ochrana dětí. V této diplomové práci se nebudeme blíže věnovat náhradní rodinné péči, ústavní výchově apod., tato oblast není stěžejním tématem této práce.

3.2.1 Legislativní a institucionální kontext ve vztahu k nezletilému dítěti

Dědictví se nabývá smrtí zemřelého. Dědí se na základě závěti, dědické smlouvy nebo ze zákona. V některých případech nemůže účastník řízení samostatně jednat před soudem, proto musí být zastoupen zákonným zástupcem. V našem případě se jedná právě o nezletilé děti. V tomto případě musí být nezletilý dědic zastoupen zákonným zástupcem. Zákonným zástupcem nezletilého dítěte jsou jeho rodiče, v našem případě pozůstalý rodič, resp. opatrovník. (OZ č. 40/1964 Sb., § 460)

V této problematice hraje značnou roli také sociálně-právní ochrana dětí (OSPOD), která zajišťuje opatrovníka a zástupce dítěte v řízeních, kde se rozhoduje o péči o děti, o výživném apod. OSPOD vyhledává ohrožené děti, zprostředkovává náhradní rodinnou péči či vypracovává pro soud posudky a doporučení.

Orgány sociálně-právní ochrany dětí jsou krajské úřady, obecní úřady obcí s rozšířenou působností, obecní úřady a újezdni úřady, Ministerstvo práce a sociálních věcí, Úřad práce. Sociálně-právní ochranu dětí zajišťují i obce v samostatné působnosti, kraje v samostatné působnosti, komise pro sociálně-právní ochranu dětí a další právnické a fyzické osoby, jsou-li výkonem sociálně-právní ochrany pověřeny.

Pokud je dítěti přidělen opatrovník, bývá jím ve většině případů ustanoven sociální pracovník, který je pověřený soudem, aby po dobu, kdy probíhá řízení, chránil zájmy a práva nezletilého dítěte. Opatrovník je vždy přítomen u soudního jednání. Soud může nezletilému

dítěti stanovit opatrovníka v případě, kdy dochází k ohrožení majetkových zájmů dítěte nebo při omezení rodičovské zodpovědnosti a také při řízení o osvojení, jedná vždy v zájmu dítěte.

Dědění ze zákona nastává, nese-psal-li zůstavitel (zemřelý) závěť ani jiné pořízení pro případ smrti nebo pořízením pro případ smrti zůstavitel neodkázal veškerý svůj majetek. V první třídě dědiců dědí zůstavitelovy děti a jeho manžel, každý z nich stejným dílem. Nedědí-li některé dítě, nabývají jeho dědický podíl stejným dílem jeho děti. V této skupině nemůže dědit manžel sám. Sám může dědit až v druhé dědické skupině. (OZ č. 40/1964 Sb., § 460 - §487)

V případě úmrtí obou rodičů upravuje zákon o rodině tzv. poručenství. Institut poručenství se uplatňuje potřeby ochrany zájmů nezletilého dítěte trvalejšího charakteru, v případech, kdy je potřeba zajistit výchovu a zastupování nezletilého, jehož rodiče zemřeli. Zákon o rodině zdůrazňuje také důležitost výběru vhodné osoby. Je velice důležité, aby existoval předpoklad, že mezi dítětem a poručníkem vznikne citový vztah a také, že zůstanou zachovány stávající rodinné vazby. Osoba, jež se má stát poručníkem dítěte, musí být zletilá a být způsobilá k právním úkonům. Způsobem svého života musí zaručit, že bude jednat vždy v zájmu dítěte. Dosažením zletilosti dítěte poručenství zaniká. (OZ č. 89/2012 Sb., §655 - §975)

V současné době je stále častější, že i nezletilé děti vlastní rozsáhlý majetek. Správa jmění dítěte je součástí rodičovské zodpovědnosti a je založena na zásadě, že rodiče, respektive osoby, které vykonávají rodičovskou zodpovědnost, jsou povinni spravovat jmění dítěte s péčí řádného hospodáře. Tato péče by měla sledovat zachování majetkových hodnot a vyloučení rizik při správě majetku, která by mohla vést ke ztrátě majetku. Správa jmění dítěte končí zletilostí dítěte. Jakmile dosáhne dítě zletilosti, rodič mu jmění, které mu spravoval, odevzdá. (OZ č. 89/2012 Sb., §948 - §952)

3.2.2 Institucionální a legislativní kontext ve vztahu ke zletilému dítěti

Zletilé dítě na sebe přebírá veškerá práva a povinnosti, která mu v dědickém řízení náleží. Přejednost dědictví ze zůstavitele (zemřelého) na dědice vyžaduje splnění zákonem stanovené předpisy. Mezi základní předpoklady patří samozřejmě smrt zůstavitele, existence dědictví a způsobilý dědic. Právní způsobilost a následně i dědickou způsobilost má každá fyzická osoba i právnická osoba. (OZ č. 89/2012 Sb., §948 - §952)

Ráda bych ještě zmínila úskalí dědictví v případě zletilého dítěte. Zletilé dítě musí i v případě, že rodič sepsal závěť, dostat aspoň polovinu toho, co by dostalo podle zákona. Pokud by zůstavitel porušil tuto svou povinnost, není závěť automaticky neplatná, protože neopominutelný dědic³ se musí neplatnosti závěti nebo její části teprve dovolat.

Bohužel se podle nového Občanského zákoníku dědí i dluhy v jejich plné výši. Dluhy tedy hradí dědic z hodnoty dědictví, a pokud dluhy hodnotu dědictví převyšují, i ze svého majetku. Může se této povinnosti zprostit, pokud si pořídí soupis pozůstalosti (§1675 NOZ). Soupis pozůstalosti vyhotoví notář, nebo o něm uzavřou dědicové dohodu. V tomto případě pak dědic za dluhy odpovídá pouze do výše nabytého dědictví. (OZ č. 89/2012 Sb., §1612 - §1617)

³ Neopominutelný dědic je dle zákona č. 89/2012 Sb., §1642 – 1645 osoba, která omezuje svobodu zůstavitele pořídít o svém majetku libovolným způsobem, jedná se pouze o děti zůstavitele

4 Metodologie výzkumu

Hlavním cílem této diplomové práce je specifikovat potřeby dítěte, které utrpělo ztrátu rodiče v období, kdy již bylo formálně dospělé, nicméně stále závislé na rodičích.

Abych mohla připravit východiska níže uvedeného výzkumu, zabývala jsem se proto v konceptuální části tematikou rodiny, zaměřila jsem se na dítě v rodině a roli rodiče v různých etapách dětství. Dále jsem se věnovala otázce smrti rodiče jednak v kontextu rodiny a jednak v kontextu přicházejících problémů k řešení. Za důležitou, které jsem se věnovala v konceptuální části, považuji také schéma současné pomoci osiřelým dětem, kde jsem se věnovala značnou pozornost otázce sociální opory. Tematiku sociální opory považuji za jednu z důležitých oblastí pro určení východisek níže uvedeného výzkumu.

V následujícím výzkumu jsem se zaměřila na oblasti chybějící pomoci v tomto těžkém období a také jsem se věnovala otázce sociální opory.

Jako výzkumnou metodu jsem zvolila metodu případové studie, které se budeme blíže věnovat v následující podkapitole.

4.1 Metoda výzkumu – případová studie

Pro sběr dat jsem si zvolila metodu kvalitativního výzkumu, která mi pomohla získat informace jednak o problematice, o které toho moc nevíme, a také mi tato metoda zajistila detailní prozkoumání oblasti, kterou jsem si zvolila. (Strauss, Corbinová, 1990, s. 11)

V případové studii se jedná o detailní studium jednoho nebo několika málo případů. Ve statistickém šetření se shromažďuje relativně omezené množství dat od mnoha jedinců, kdežto v případových studiích se sbírá velké množství dat, ale od jednoho nebo několika málo jedinců. Jedná se hlavně o zachycení určité složitosti případu a o popis vztahů v jejich celistvosti. Případovou studii v sociálně-vědním výzkumu můžeme charakterizovat také jako mikroskop, kdy její hodnota závisí na tom, jak je dobře zaostřená. Potom můžeme předpokládat, že důkladným prozkoumáním jednoho případu, porozumíme lépe jiným podobným případům. Na konci studie se zkoumaný případ zařadí do širších souvislostí. (Hendl, 2005, s. 104)

Metoda případové studie mi pomohla prozkoumat více do hloubky konkrétní případy a jako výhodu této metody vnímám jistou „svobodu“ při rozhovoru s respondenty. Jednak umožňuje libovolné pořadí otázek a možnost otázky během rozhovoru měnit.

Ve výzkumné části byly provedeny tři případové studie s dívkami ve věku 23 – 24 let. Podmínkou k tomuto výzkumu bylo minimálně dva roky a maximálně sedm let od úmrtí rodiče. Mým záměrem bylo zjistit, ve které oblasti se dívkám po úmrtí rodiče nedostalo pomoci, a blíže specifikovat jejich potřeby v tomto těžkém období.

Zvolila jsem polostrukturovaný rozhovor, který vnímám jako nejvhodnější metodu pro kvalitativní získávání dat. Tento typ rozhovoru je nejrozšířenější metodou a to z důvodu, že dokáže řešit nevýhody jak strukturovaného, tak nestrukturovaného rozhovoru. Pro tazatele je vytvořeno závazné schéma, které specifikuje různé okruhy otázek, které mu budeme klást. Pořadí otázek je možné během rozhovoru měnit podle možností a potřeb tak, abychom z rozhovoru vytěžili maximum. Polostrukturovaný rozhovor definuje jádro výzkumu, kdy má tazatel povinnost ptát se na minimum otázek, které si připravil. Následují doplňující otázky, jež se naskýtají jako smysluplné nebo rozšiřující původní zadání. (Miovský, 2006, s. 159)

Jak jsem již uvedla výše, jako výzkumný cíl jsem si stanovila, specifikovat potřeby předčasně osiřelého dítěte. Tomuto cíli byly přizpůsobeny i otázky při rozhovoru s respondenty. Celý rozhovor probíhal v kontextu obecné struktury tvořené níže uvedenými otázkami:

Jak to celé začalo?

Jak jsi to prožívala?

Co nebo kdo ti nejvíc pomohl?

Napadlo tě obrátit se na nějakou instituci?

Kdo a jakým způsobem ti pomohl?

Jak jsi vnímala okolí? (jak se k tobě chovali spolužáci ve škole, sousedé, známí apod.) – pociťovala jsi nějakou změnu v jejich chování vůči tobě?

Udělal bys teď s odstupem času něco jinak?

V jaké oblasti se ti nedostalo pomoci?

Co by mohlo být jinak?

Jsi schopná říci, že tě tato zkušenost nějakým způsobem posílila?

4.3 Analýza a interpretace dat

Analýza dat případové studie nemusí nutně vycházet z nějakého zvláštního přístupu, nýbrž může využít přístupy známé z etnografického přístupu nebo metody zakotvené teorie. (Hendl, 2005, s. 226)

K analýze jsem přistupovala pomocí kódování, což můžeme nazvat jako systematické prohledávání dat s cílem nalézt nějaké pravidelnosti a klasifikovat tak jejich jednotlivé části. Na tuto fázi navazuje snaha výsledky této analýzy interpretovat jako celek, aby bylo možné o nich vyprávět určitý příběh. (Hendl, 2005, s. 226)

V rámci analýzy rozhovorů jsem řadila kódy k různým prvkům, asociacím, příčinám, určitým momentům, které jsem považovala za důležitý prvek ke specifikaci potřeb osiřelého dítěte nebo jsem přiřazovala kódy momentům, které se nějakým způsobem týkaly sociální opory.

Strauss a Corbinová rozlišují tři postupy, jak pracovat s analyzovaným textem, a to je otevřené kódování, axiální a selektivní kódování. Tyto postupy se nemusí používat zcela odděleně. V každém případě začíná analýza dat otevřeným kódováním a ke konci analýzy se provádí spíše selektivní kódování. Celý proces doprovází tvorba poznámek jako podkladů pro zdůvodnění vznikající teorie.

4.4 Průběh výzkumu

Ve výzkumu figurovaly již zmíněné tři dívky ve věku 23 - 24 let, nicméně v době úmrtí rodiče jim bylo 17 - 21 let. Ve dvou případech se jedná o ztrátu otce a v jednom případě popisuje dívka úmrtí matky.

Výběr případů v rámci případové studie jsem volila na základě určitých specifik, která jsem si předem stanovila. Mělo se jednat o respondenty, kterým ve věku 10 až 26 let zemřel jeden z rodičů. Jako další důležité kritérium jsem si stanovila hranici již uplynulé doby od úmrtí, která nebyla méně než dva roky a naopak nepřesahovala více jak sedm let. Spodní hranici jsem určila z důvodu, abych například nenarušovala nevhodným způsobem proces truchlení, který se mohl nacházet teprve v prvotní fázi. Naopak horní hranici jsem nastavila z důvodu, aby byli respondenti⁴ schopni popsat tuto životní situaci s jistým nadhledem a jednak aby byla zachována určitá aktuálnost toho, co v takové těžké životní situaci prožívali.

Na začátku setkání jsem se respondentkám představila, řekla jsem o sobě několik bližších informací, ve zkratce jsem popsala, jak bude rozhovor probíhat a vždy jsem požádala dotazované o souhlas, který se týkal nahrávání záznamu na diktafon. Všechny dotazované jsem ujistila o jejich anonymitě. Poté jsem krátce popsala koncepci a hlavní cíle této diplomové práce. Všem respondentkám jsem nabídla možnost zaslání diplomové práce v elektronické podobě.

Dva rozhovory se konaly v příjemné kavárně a jeden v domácím prostředí respondenta. Při každém rozhovoru se mi podařilo s respondenty naladit příjemnou přátelskou atmosféru, vzhledem k citlivosti tématu jsem to pokládala za velmi důležité.

Dle mého názoru se mi podařilo vytvořit důvěrnou atmosféru díky mé zkušenosti s obdobnou životní situací. V tomto ohledu to vnímám tak, že jsem měla roli tazatele snazší a cítila jsem se v této pozici dobře. Ovšem musím konstatovat, že jsem svoji zkušenost vnímala i jako jisté omezení, spíše nebezpečí z hlediska interpretace dat. Proto jsem vždy při rozhovoru dbala na to, udržet si jistý odstup. Na otázky, zda bylo chování respondenta v konkrétní situaci „normální“, jsem se snažila poskytnout rady a poznatky získané četbou odborné literatury, osobní zkušenosti jsem v tomto případě nechala stranou.

⁴ Z hlediska kvalitativního výzkumu by bylo vhodnější psát o komunikačních partnerech, pojem respondent zachovávám hlavně z důvodu jeho větší stručnosti a s ohledem na to, že v českém prostředí bývá používám i v kvalitativním výzkumu, byť není zcela nejvhodnější.

Každý z rozhovorů trval zhruba 60 – 120 minut. Rozhovory, až na několik těžších momentů způsobených vyvolanými proběhly bez problému. Celý rozhovor jsem záměrně strukturovala tak, aby se dívky rozpovídaly spíše o rodinné situaci před úmrtím rodiče, a pak samy přirozeně dospěly k popisu celé situace a bolestivých prožitků. Závěr rozhovoru končil vždy v přátelském duchu a s jakýmsi pozitivním pohledem na celou věc. Rozhovor ve všech případech proběhl bez sebemenších komplikací a nic jej nenarušovalo. Stalo se, že bylo potřeba blíže specifikovat otázku nebo ji zopakovat. Na zpracování odpovědi, měly dívky vždy dostatek času.

Ještě bych ráda zdůraznila, že veškerá jména v empirické části, jsou z důvodu anonymity respondentek fiktivní.

5 Příběh Evy

V následujících podkapitolách se budu věnovat příběhu Evy, které je nyní 25 let. Eva pochází z poměrně velké rodiny. Také má dvě sestry (jednu mladší a jednu starší), se kterými si vybudovala hezký vztah. Díky studiu na vysoké škole již dlouhou dobu žije mimo domov. Vysokou školu úspěšně dokončila a získala tak magisterský titul. Vzápětí se jí podařilo získat perspektivní práci ve svém oboru, kde prozatím vypadá spokojeně. V případě Evy se jedná o úmrtí otce, který zemřel tragickou smrtí. Eva osiřela v osmnácti letech a v té době byla v maturitním ročníku na střední škole.

Eva žila v rodinném domě se svým otcem, matkou a dvěma sestrami. Všichni měli mezi sebou hezký vztah. Tragická událost s jejím otcem se stala v létě o prázdninách před nástupem do posledního ročníku na střední škole. V době, kdy se odehrála tato nešťastná událost s jejím otcem, byla Eva v P (název města), kde chodila na brigádu, vzhledem k velké vzdálenosti od jejího rodného města, tam přespávala a u svých známých. Jednoho večera za ní osobně přijela maminka se zprávou, že její tatínek zemřel. Její otec zemřel tragickou smrtí, kdy při jízdě na kole spadl do místního potoka a způsobil si smrtelné poranění hlavy.

5.1 Oznámení o úmrtí otce

Eva popisuje, že za ni večer přijela maminka osobně, a se zármutkem ji sdělila, že její otec zemřel tragickou smrtí. Nicméně Eva ještě popisuje, že v té době jí volal na mobil dotyčný Petr X (spolužák ze školy), který se z neznámého důvodu dozvěděl o smrti jejího otce dříve než Eva, a neváhal jí to zavolat. Eva mu telefon nezvedla.

„Zaplat’ pánu Bohu, že jsem ten mobil nikdy nevzala, jinak bych se to dozvěděla po telefonu a ještě od cizích.“

Z její výpovědi je zřejmé, že se to jednak nechtěla dozvědět po telefonu a jednak to nechtěla vědět od cizích, ale od vlastní rodiny. V tomto případě byla ta maminka asi „ideální“ varianta. Spolužák Petr X to možná myslel dobře, nicméně z jeho strany to nebyl moudrý krok.

5.2 Pocity

Při sdělování pocitů můžu konstatovat, že všechny tři dívky, musely hodně přemýšlet, aby byly schopné si nějaké pocity vybavit, jedna z nich si dokonce žádné pocity nevybavila, ale k tomu se dostanu u dalšího rozhovoru.

„Byl to pro mě šok, najednou jsem nepotřebovala čůrat, neměla jsem ani hlad, jen mi vyhrkly slzy do očí, totální masakr!“

Z této výpovědi je evidentní, že to byl opravdu šok. Je zajímavé, že zde Eva popisuje místo jakéhosi otupění fyzické reakce, což je samozřejmě dáno individualitou člověka a tím, že každý prožívá šokové reakce jiným způsobem. Tento fakt, že Eva nepocítovala hlad a další biologické potřeby je stresový mechanismus. Jde o běžnou stresovou reakci obecně, nejen v případě úmrtí někoho blízkého. Je to fyzická reakce, kdy člověk „zapomene“ mít hlad apod.

„Věta od mámy, Evičko už nemáme tatínka, byla nepochopitelná, vypadlo ze mě jen co?! Moje vědomí, prostě nemohlo pochopit, že chlap bez nemoci najednou není.“

Tato pasáž je shodná s ostatními rozhovory bez ohledu na to, zda se jedná o anticipované či náhlé úmrtí. Haškovcová (2007) poukazuje, že první reakcí, která je vyvolána závažnou ztrátou, je tzv. ohlušení nebo také oněmění. K této reakci dochází především u nečekaných smrtí, ale nevyhne se ani pozůstalým, kterým právě jejich blízký zemřel po dlouhodobé nemoci, a smrt byla avizována.

„Začalo mi kolovat hlavou, že jsem se nerozloučila, že jsem s ním nestrávila poslední chvíle a tak.“

Význam času prožitého s rodičem před smrtí je další společný element ve všech třech rozhovorech. Všechny tři dívky uvádí, že nestihly svému rodiči říct, co chtěly. Vystává nám tu jistá potřeba zesnulému rodiči ještě „něco“ sdělit.

„Opravdu někde hodně hluboko v nitru srovnaná zřejmě nejsem, ale na venek se cítím vyrovnaná a psychicky v pohodě.“

V této pasáži je zajímavé, jak si Eva uvědomuje, že s tímto prožitkem není úplně srovnaná, ale „na venek“ se cítí „vyrovnaná“ a „psychicky v pohodě“. Tuto zkušenost můžeme přikládat k běžně uvědomovanému pocitu v průběhu každodennosti. Tato situace, kterou Eva popisuje, je velice shodná s výpovědí další dívky, která popisuje, že se snažila být

„na venek“ silák, bylo to sice v jiných souvislostech, nicméně tuto skutečnost můžeme chápat stejným způsobem.

5.3 Interakce s okolím

Otázku jak dívky vnímaly okolí, zda pociťovaly nějaké změny v chování okolí vůči sobě, jsem blíže specifikovala, že okolím míním, spolužáky, sousedy, známé, kamarády apod., nikoliv rodinu.

„No spolužáci ve škole Petr X a spol. se předvedli, ti se ke mně otočili zády, pak zbytek v poho, žádná změna, a ty o kterých jsem si myslela, že mě jen využívají, mi moc pomohly a daly mi to, co jsem jim já dávala celé 4 roky, myslím holky na intru to bylo super!“

Tady je jedna věc, která spojuje všechny tři případy. Dochází k jistému „přetřídění“ přátel, známých, příbuzných apod. na základě jejich chování po úmrtí rodiče. Samozřejmě je nutné podotknout, že je tento jev jistým způsobem vztažen k věku. Je to ve věku, kdy se člověk za běžných okolností v podmínkách naší společnosti soustředí hodně na sebe, tyto jednotlivé etapy popisují v konceptuální části. Vystává nám tu otázka, jak by to asi bylo zhruba o pět let později. Jde také o to, že reakce okolí nemusely být nutně dány nezájmem, ale spíše jistou bezradností, jak v takovéto situaci s osiřelým jednat. Takže buď jednání jako by se nic nestalo, které se jeví ve všech třech případech spíše jako vyhovující nebo naopak takové to litování, které dívky dle svých výpovědí spíše nevyžadovaly. V tomto případě, Eva nezískala oporu od přátel tam, kde ji očekávala, ale naopak tam, kde ji nečekala, můžeme říci, že došlo k jistému vyvážení.

Když jsem se Evy zeptala, jakým způsobem vnímala, že se k ní dotyčný X a spol. otočili zády, reagovala docela rozhořčeným způsobem.

„No prostě najednou jsem cítila, že mi nerozumí, říkali mi věci, který jsem slyšet nechtěla, dokonce mi řekl Petr X, že se chovám jako psychopat, když jsem se mu s něčím svěřila, vyslepičil to třídní, asi mi chtěl pomoci, ale já jsem to chápala jako zradu a křivdu!!! Prostě jsem se v něm zklamala, a spolu v něm v celé partě, protože to sdíleli, jako myslím stejnej názor.“

Z této výpovědi vyplývá, že Eva od svého okolí neočekávala žádné rady ani informace, ale emocionální oporu. Tím samozřejmě míním úplně odlišnou oporu, co se týče

funkce a významem. Tato opora spočívá spíše v poskytnutí možnosti „se vypovídat“. Přátelské vztahy vnímám z hlediska emocionální opory jako důležité. Pokud spolužák nazval Evu „psychopatem“, mohl to být dobře míněný úmysl ve smyslu pomoci. Pokud se Eva momentálně nacházela v akutní fázi truchlení, mohla jevit jisté rysy psychopatie, možná Eva jistým způsobem volala o pomoc, které se jí ze strany spolužáka nedostalo, tím míním emocionální oporu. Nicméně pokus o pomoc ze strany spolužáka Petra X byl neadekvátní a Petr nejevil žádné známky empatie. Vzhledem k nepřiměřenému chování spolužáka Petra X, který sdílel trápení (možná s dobrým úmyslem) s třídní učitelkou, což Eva evidentně nechtěla a vnímala to z jeho strany jako zradu a křivdu, dospěla celá situace k tomu, že byly narušeny jejich pozdější vztahy a došlo k výše zmíněnému „přetřídění“.

„Sousedé v poho s jedněma jsme si vybuodovali hodně dobré vztahy, které před tím byly nic moc, takže se dá říct, že nás tragédie více spojila.“

V tomto případě mohli sousedé sehrát roli v opoře poskytované společenstvím. Tím mám na mysli poskytování jisté sounáležitosti, mohli pomoci rodině Evy s jistým začleněním se, čímž míním, aby se v „běžném životě“ cítili srovnatelně s ostatními a vyloučili tak pocit izolace.

Z toho, co popisuje Eva je zřejmé, že vyjadřování pocitů a naslouchání ze strany okolí, považuje za důležité a také jako za velice významnou formu poskytnuté emocionální opory, která je z její strany současně vnímána jako odpovídající potřeba. Tudíž interakce s okolím je důležitá součást poskytování emocionální opory.

5.4 Kniha jako forma pomoci

Odpověď na otázku: Co nebo kdo Ti nejvíce pomohl v tomto těžkém období, byla odpověď Evy v rámci všech rozhovorů jedinečná.

„Úplně nejvíc mě probrala kniha, kterou mi doporučila asi půl roku po smrti táty praktická lékařka - kniha se jmenovala Návrat ze Zítřka od George Ritchie.“

V této výpovědi je zajímavé, jak Eva popisuje, že jí „úplně nejvíc“ pomohla zmíněná kniha. Je zřejmé, že v tomto ohledu sehrála významnou roli praktická lékařka, což je samozřejmě více než péče o tělo, nicméně zároveň nesupluje psychologii ani sociální práci.

Výpověď Evy, mi evokovala otázku, na základě čeho, jí vlastně lékařka doporučila tuto knihu.

„No na základě toho že jsem se u ní rozbřečela, řekla jí, co se stalo a ona mi to poradila, takže asi mě prozradil můj psychický stav. Já jsem k ní přecházela od dětský lékařky, tak se ptala na rodinnou anamnézu a já řekla, že táta trpěl na vysoký tlak, ona se zarazila: trpěl? A já jí řekla, že umřel a rozbřečela jsem se, a tak se mnou mluvila a poradila knihu, tu knihu potom četli všichni u nás v rodině.“

Původně jsem se domnívala, že jí praktická lékařka doporučila nějakou populárně-naučnou literaturu, psanou například psychology, ale žánr této knihy pomohl Evě k naději, že existuje posmrtný život. Důležitým aspektem zde je to, že lékařka nejednala z pozice odborníka, nýbrž v rovině člověk – člověk. Lékařka Evě v podstatě pomohla předáním něčeho, o čem byla sama přesvědčena. Byla sice v pozici lékařky jednající s pacientkou, ale dostala se do jisté kombinace rolí, kdy pomáhala z titulu své pozice, ale způsobem odpovídajícím jiné pozici, a to pozici člověka, který se sám zajímá o to, jak to vlastně po smrti je. V tomto ohledu je samozřejmě nejdůležitější, že ta pomoc byla účinná. Vzhledem k žánru knihy zůstává otázkou, zda stejným způsobem kniha pomohla i zbytku rodiny, kdy Eva popisuje, že si potom knihu přečetli všichni v rodině. A také nám tu vyvstává otázka, zda by kniha pomohla stejným způsobem třeba v kratším horizontu od smrti otce.

5.5 Vztah s matkou

Úmrtím jednoho z rodičů se samozřejmě zvyšují nároky na druhého žijícího rodiče. Eva po smrti svého otce zažívala jisté změny ve vztahu s matkou.

„No můj vztah s mamkou se napřed změnil v nutnost s ní trávit všechnen můj volnej čas, toužila jsem jezdit domů dřív než na konci týdne, flákala jsem školu a tak, potom co jsem začala studovat vysokou školu, tak jsem se cítila strašně od mámy odstrčená, že mě nemá ráda, že jí na mně nezáleží, že dává přednost dalším dvěma sestrám a já jsem nepotřebná.“

Vzhledem k tomu, že Eva dojížděla do školy, byla od své matky dost odloučená. Tato „odluka“ v ní vyvolávala pocity nepotřebnosti a to, že ji maminka nemá ráda. Můžeme to definovat pojmem *sekundární ztráta*, která má za následek jisté prohloubení pocitu osamělosti

a větší komplikovanosti celé situace. Navíc svým způsobem Eva ztratila jistý zdroj sociální opory.

„Poté jsme si to vyřikaly a nyní je to úplně nejvíc super, cítí se dobře, trávím s ní svůj volný čas, když přijedu domů, jezdíme spolu na výlety i návštěvy a mám jí mooooc ráda.“

Z této výpovědi je evidentní, že se situace vyřešila, a došlo k jisté harmonii ve vztahu s matkou.

K předešlé výpovědi mě napadla otázka, zda Eva pocítovala jako větší zdroj opory sebe a své sestry nebo tím hlavním zdrojem opory byla jejich matka.

„No první měsíc jsem měla pocit, že ona potřebuje nás, ale pak začala žít pro nás a udělala by první poslední pro nás a žila námi a sama se trápila, po třech letech od smrti navštívila psychiatra a konečně začala znovu žít, nový přátelé a tak, k některým těm přátelům jsem jí pomohla, ale nevdá mi to, jsem ráda ;) nyní se potřebujeme všechny vzájemně stejně, nepocítuju, že by někdo víc či míň.“

Z této výpovědi je patrné, že úmrtí jejího otce, ji donutilo jistým způsobem rychleji dospět, kdy musela se svými sestrami zastat povinnosti, jednak zaopatřit své (popřípadě i ostatním členům rodiny) základní potřeby a být oporou své matce. Nicméně dále zmiňuje, že se situace spíše obrátila a naopak jim byla oporou jejich matka.

5.6 Praktické záležitosti

V období po smrti blízkého člověka nastává nejen proces truchlení a potřeba emocionální opory, ale i řada praktických problémů k řešení. Tím mám na mysli například organizaci pohřbu, administrativní záležitost, dědické řízení apod.. V případě Evy můžeme říci, že se veškerých těchto nepříjemných záležitostí ujala maminka.

„No, to oblitávání, organizaci pohřbu a všechny ty administrativní věci kolem, telefony a účty po tátovi, vše řešila mamka s pomocí kamarádky, a nás informovala nebo se s námi radila, ale všude chodila ona.“

Na otázku, zda se s maminkou obrátili na nějakou instituci, zněla její odpověď následovně:

„Ne, nic takového jsme neřešily, vše v rodinném kruhu.“

Následující otázka se týkala pozůstalosti, kdy mi Eva popisovala, jak celou situaci s maminkou řešily.

„Jo jo, já sem byla plnoletá i M (starší sestra), tak jsme se zřekly dědictví ve prospěch mámy, podepsaly jsme nějaké papír a P (mladší sestra) jako nezletilá to udělat nemohla, tak mamka měla 6 let na to, aby ji vyplatila, vše proběhlo v pořádku a jsme vyrovnané a barák je psaný na mamku a vše ostatní, ale to skoro nic nebylo, nejvíc se řešil barák no, polovina máma, a druhá polovina děleno třema že, mezi sestry.“

U těchto výpovědí můžeme zpozorovat, že celá tato situace Evu nijak zvlášť nenutila zabývat se administrativními záležitostmi nebo záležitostmi právního či materiálního typu. Necítila potřebu získávat nějaké informace, které byly nutné k řešení celé situace. Tuto zodpovědnost na sebe vzala její matka přesto, že byla Eva plnoletá. Takže Eva v této době nepotřebovala žádný typ informační opory, a když ano, tak ji zastoupila matka. Je zcela jisté, že celá tato těžká životní situace byla pro její matku opravdu velkou zátěží, což má vlastně za následek pozdější dopad na její psychický stav.

„No já jsem jí začala říkat, že není normální, každé den 3 roky chodit na hřbitov, a pak se svěřila kamarádce, že nemůže dál, že najednou ztrácí smysl života, a na doporučení té kamarádky vyhledala psychiatra. A už 4 roky dojíždí po půl roce na kontroly.“

U této výpovědi si můžeme všimnout, že maminka Evy jistým způsobem „ustrnula“ v zármutku ke svému manželovi. V literatuře se můžeme dočíst, že tato reakce je pro ženy, především pro vdovy středního a vyššího věku typická. (Gorer, 1987, s. 96) Dle předchozí výpovědi Evy, je jisté, že se matka snažila udržet fungování rodinného systému.

„Ona se rozhodla opravit barák, hledala si práci, nevydržela být chvíli v klidu a samozřejmě nás hlídala hodně, měla strach, musela jsem se hlásit, kde jsem, kdy přijdu, i když jsem byla plnoletá.“

Z tohoto popisu Evy můžeme konstatovat, že matka po smrti svého muže převzala přirozeně jeho role. Také Eva popisuje, že je maminka hlídala, což je v tomto případě jistým způsobem přirozené, vzhledem k události, která je potkala.

5.7 Smrt jako pozitivní příspěvek k životu

„Určitě mě celá tahle situace posílila v tom, že jsem dříve vyspěla, musela jsem se naučit hospodařit s penězi, pomáhat mámě.“

Přesto, že je smrt vnímána jako strašné zlo, tak kdybychom si představili život bez smrti, ztratil by něco ze své dynamiky, naléhavosti. Dalo by se říci, že obecně lidem, které zasáhla taková událost, začal život na druhém konci, na konci jistého zoufalství. Sama Eva tvrdí, že ji celá situace posílila.

„Ochudila jsem se o dospívání, tuto kapitolu jsem přeskočila. Vstup do dospělosti byl velkej sešup, že jsem si neužila brzké dospívání jako jiní, že jsem prostě byla o metu víc, ale mám díky tomu jiný nadhled na svět a život, a dokážu těm druhejm poradit.“

Přesto, že si Eva uvědomuje, že dříve dospěla, vnímá to jako pozitivní v tom smyslu, že získala jistý nadhled. Celou tuto těžkou životní situaci vnímá jako zkušenost, díky které je schopna být jistým „rádce“ pro ostatní.

„Věřím v osud, že tu jsme z nějakého důvodu, máme nějaký úkol a snažím se užívat si každý den, protože nevím, kterej bude můj poslední a snažím se nevyčítat si a nelitovat věci, které mě potkají, ať už dobré či špatné. Vše se děje z nějakého důvodu a musím si s tím vším poradit.“

Zde nám vyvstává otázka, zda Eva v „osud“ věřila již dříve nebo k tomuto názoru dospěla díky konfrontaci se smrtí. Nicméně můžeme konstatovat, že u Evy došlo k jistému uvědomění si, že jedinou skutečností je přítomnost, Eva se snaží žít v přítomném okamžiku a k tomu „zjištění“ došlo právě v důsledku osobní konfrontace se smrtí.

6 Příběh Anety

Anetě je nyní 23 let a osiřela v 19 ti letech. Její rodiče se již v době jejího dětství rozvedli a Aneta zůstala sama se svou matkou. Vztah s otcem popisuje jako „chladný“. Aneta nemá žádné sourozence a pochází také z poměrně širokého příbuzenstva, nicméně vztahy v něm nejsou příliš vřelé. V době, kdy zemřela její matka, Aneta nastupovala do prvního ročníku na vysokou školu. Její matka zemřela v důsledku dlouhodobé nemoci, se kterou bojovala celé dva roky.

Aneta popisuje, že celé to začalo maminčiným dlouhodobým kašláním, kdy se posléze zjistilo, že má rakovinu. Doktoři dávali její mamince velké naděje na uzdravení. Ve zkratce popisuje průběh maminčiny nemoci včetně veškerých starostí a útrap. Po maturitě se dozvěděla, že její maminka zemře. Aneta emotivně popisuje, že tuto skutečnost její rodina věděla již o dost dříve, jen jí to nikdo nesdělil na přání maminky z důvodu, aby v jistém klidu odmaturovala. Když její maminka zemřela, situaci po její smrti doprovázela řada komplikací, včetně existenčních problémů, které popisují níže na základě analýzy rozhovoru. Nyní žije s partnerem a dvěma psy. V tomto roce by měla dokončit vysokou školu, a získat tak bakalářský titul. Nyní vypadá spokojeně.

6.1 „Příprava“ na matčinu smrt

Z rozhovoru s Anetou je patrné, že po dobu matčiny nemoci, přicházely velmi těžké chvíle, na které byly víceméně samy.

„Moje mamka byla vždycky strašná parádnice, dost dbala na svůj vzhled, a když přišla o vlasy, nevěděla jsem, jak se na ni mám tvářit, co jí říct, v té chvíli mi přišlo všechno, co bych jí řekla, by byla lež. Soucit a utěšování máma prostě nechtěla, to vím, možná jo, ale ve zdravé míře.“

Je jisté, že proces takového onemocnění prochází různými fázemi. Otázkou zůstává, jestli se lze na tyto fáze nějakým způsobem připravit. Myslím si, že není jednoduché se na takové situace adekvátně připravit.

„Když jsme mamce holili hlavu, tak u toho byla moje teta, mámina ségra, která tam začala hystericky brečet, že jsou i ženský bez prsa a taky žijou, mamka ji poslala do háje, když to řeknu slušně, a zavřela se v koupelně. To bylo přesně to, co jsem věděla, že je špatně,

myslím reakce mojí tety. Šla jsem za mamkou do koupelny, hodně pevně ji objala a řekla jsem jí, že to zvládnem, v tu chvíli jsem nabyla dojmu, že to je to, co ta máma potřebovala.“

Z této výpovědi je zřejmé, jak jsou reakce okolí zcela odlišné. Každý celou situaci prožívá a vnímá jinak. Reakce tety byla nejspíš přirozená, nicméně vůči matce Anety byla spíše kontraproduktivní, což se ukázalo i na matčině reakci. V této chvíli Aneta dokázala určit, co maminka v dané chvíli potřebuje.

„Doktoři přede mnou mluvili o tom, že se vyléčí, ale máma začala dávat dohromady papíry a začala mluvit, co kdyby umřela, tak ať udělám to, to, to a ať hlavně dostuduju, najdu si hodnýho chlapa a tak. Rozčilovalo mě to, že tak mluví. Pak začala dávat dohromady závěť a říkat mi, co mám komu dát. Tenkrát jsem na ni křičela, ať tak nemluví, ona se rozplakala a řekla: „ale to všechno je jen, kdyby náhodou se něco stalo, já se uzdravím!“ Kéž by došlo na její slova.“

Z této výpovědi je patrné, že maminka již zřejmě byla informována o své budoucnosti a snažila se Anetě jistým způsobem vytvořit jakousi formu informační opory po její smrti. A to způsobem, že dávala do pořádku papíry, aby to Aneta po její smrti měla v tomto směru „snazší, aby věděla, co má udělat a jak si to maminka přála“. Z reakce Anety na tyto skutečnosti vyplývá jakési popření, že by tato situace mohla nastat, což je jednak přirozená fáze a jednak o tom, že maminka zemře, ještě nevěděla, tudíž s touto informací ještě nemohla nijak pracovat.

„Já jsem odmaturovala a doktorka mi řekla, že máma umře, ale že neví kdy. Že to všichni ví, jen mi to nikdo neřekl, abych odmaturovala, abych se nerozrušovala, celá rodina to věděla. Byla jsem na všechny tak strašně naštvaná, zazlívala jsem jim, že mě okradli o čas, kterej jsme mohly s mámou, kdyby jen třeba prokecat, takhle se dělalo, že se nic neděje.“

Tuto skutečnost, dá se říci, Aneta vnímá jako zradu. Popisuje, že ji „okradli o čas“, který mohla s maminkou strávit zřejmě jiným způsobem. Asi více podle svých představ. Pasáž, kde Aneta popisuje, že ten čas, mohla s maminkou být jen „prokecat“ je velice důležitá. V celém rozhovoru mluví o tom nevyužitém času s velkou naléhavostí, navíc s ohledem na to, že toho, co jí chtěla ještě říci, vzhledem k její výpovědi nebylo málo, ale k tomu se dostanu v následujících výpovědích.

„Máme mezi sebou s mamkou spoustu nevyřešených věcí a už jsme si to ani nestihly říct, potřebovala bych jí toho tolik říct ani nevíš.“

Tento výrok Aneta poznamenala již po matčině smrti. Apeluje na potřebu, říct mamince spoustu věcí, ale už nemá tu možnost. Vzhledem k tomu s jakou naléhavostí o tom Aneta mluví je pravděpodobné, že ji tato situace bude tížit velmi dlouho. V tomto případě by možná bylo na místě vyhledat psychologa, který by jí mohl pomoci se s touto potřebou nějakým způsobem vypořádat

6.2 Pocity

Nad otázkou, zda by Aneta byla schopná, popsat nějaké pocity, které prožívala, když se dozvěděla o úmrtí maminky, dlouho přemýšlela.

„Já mám jedno velký okno, vím jen, že zavolala teta, že mamka vydechla a já za ní utíkala, co to šlo se rozloučit. A pak si pamatuju, že jsem u ní seděla, a mluvila na ni, jako by jen spala. Já si v té chvíli asi žádný pocity moc neuvědomuju, věděla jsem, že umře, ale připravená jsem na to nebyla. Jde to vůbec připravit se na to, že ti umře máma? Fakt nevím. Jen jsem jí opakovala dokola, že nevím, proč se to stalo zrovna nám, a ať se o mě nebojí, že to zvládnou.“

Přesto, že se v tomto případě jednalo o anticipované úmrtí, neměla Aneta příliš velký časový prostor se na tuto skutečnost „připravit“, vzhledem k tomu, že se o faktu, že její matka zemře, dozvěděla z rodiny jako poslední, a to pouhé dva týdny před úmrtím. Reakcí na smrt matky bylo jisté otupění, o kterém jsem psala též v rámci rozhovoru s Evou.

„Tak sama, jako jsem se cítila tehdy, jsem se ještě nikdy necítila, protože naši byli rozvedení a vztah s tátou je takovej dost chladnej, dodnes se vídáme minimálně. Máma měla dvě sestry, ale ty vztahy nebyly takový, že bych si řekla hele jo, tam můžu přijet ve dne v noci.“

„Ono si jako uvědomíš, že jste sice velká rodina, ale každéj má jakoby svůj život, svoje děti, svoje starosti, takže stejně to není takový, prostě víš jak. Ale přes to všechno jsem měla strašný štěstí na lidi.“

Vzhledem k osamělosti, kterou Aneta popisuje, se může jednat o jistou „existenciální osamělost“, kdy dochází ke vzniku jakoby propasti mezi člověkem a kýmkoli druhým. K tomuto prožitku přispívá právě prožitek konfrontace se smrtí.

Z této výpovědi je zřejmá ztráta jednak jistého pocitu zázemí, bezpečí a jistoty, ale i ztráta emocionální opory. Vzhledem k tomu, že ztráta ve smyslu zázemí, byla v případě Anety také v existenčním ohrožení, budu se této problematice samostatně věnovat v samostatné podkapitole.

6.3 Teta jako zdroj emocionální opory

Teta, o které Aneta hovoří, sehrála významnou roli v tom emocionálním zázemí vůči Anetě.

„Nejvíc mi pomohla teta, mámina sestřenice. Jsme prostě stejná krevní skupina a ona si mě tak, jak to říct, prostě si mě adoptovala.“

„Můžu s ní dodnes mluvit o všem a беру ji jako svoji mámu, jenže je z M (název města), tak se nevidáme tak často, ale kdykoliv jsem mohla, jela jsem tam, a hrozně mě podržela hlavně v tom, že jsem začala věřit, že je něco po smrti a já měla hroznou potřebu o tom mluvit, a to jsem mohla jediné s ní, ostatní na mě koukali buď divně, nebo se mi smáli nebo mi to vyvraceli, ale ona jediná mi věřila, sdílela to se mnou a sdílí dodnes.“

„Já jsem hlavně potřebovala o všem mluvit, ale tak nějak jsem zjistila, že ani není s kým, na to jsem měla tu tetu, jenže s tou jsem se neviděla každý den.“

Z těchto pasáží vyvstává jistá potřeba, kterou Aneta sama popsala. Je to potřeba *mluvit*. V této oblasti teta, o které mluví, zastala velkou část emocionální opory, dá se říci, že ji převzala za celou rodinu. V tomto případě se nejedná o „potřebu“ mluvit ve smyslu, že Aneta chtěla sdělit spoustu věcí své matce, zde se jedná o jakési „vypovídání se“, což Anetě evidentně pomohlo ke zvládnutí zármutku. Každý tento proces prožívá jinak a Aneta popisuje, že měla tu potřebu o tom mluvit. V této oblasti má „teta“ velký význam. Nicméně v této výpovědi si můžeme povšimnout, že ze strany tety se ještě jedná o zprostředkování podobné pomoci, jaké se dostalo skrze knihu Evě. Ale navíc je to spojeno s pomocí zosobněnou tetou, blízkou osobou.

6.4 Ztráta zázemí a pomoc při jeho obnově

V případě Anety se setkáváme se ztrátou základního materiálního bezpečí. Tím nemám na mysli administrativní záležitosti, organizaci pohřbu nebo řešení pozůstalosti; v tomto případě se jedná o bezprostřední existenční ohrožení.

„Tak já bydlela u přítele, se kterým jsme se v době máminy smrti rozešli; ten mi ještě topil, takovýma banálníma blbostma, máma měla hrozných dluhů a hypotéku na byt, milion účtů, telefonů, pojistek, byla na mě uvalená exekuce za popelnice, protože je máma už jaksi nezaplátila a já neměla tušení, že se něco takovýho platí, potom jsem měla nějak organizovat pohřeb, vyřešit hrob, no hej masakr.“

Z této výpovědi je patrné, jak Aneta vnímala rozdílnost problémů, které přicházely, což je přirozené. Došlo u ní k jistému přeskupení životních hodnot a odsunutí nepodstatného. Za „normálních“ okolností by rozchod s partnerem byl jistě bolestivou událostí, kterou by třeba Aneta těžce nesla. Nicméně vzhledem k velikosti přicházejících problémů považuje komplikace doprovázené rozchodem s partnerem za banální.

„Navíc mě bombardovaly ty společnosti, kde si máma půjčovala, ani bys nevěřila, jak se rychle roznese, že někdo umřel. Do toho mi chodily, no to nepochopíš, lístečky na dveře ať udělám úklid hlavní chodby, že to je teď moje povinnost, když mi teď umřela máma a ani se ten člověk nepodepsal, dobrý co.“

V této fázi rozhovoru se dle výpovědi Anety se jevílo vše, co Aneta popisuje jako neuvěřitelné. Na tragédii matčina úmrtí se postupně nabalovala řada problémů, od závažných (exekuce) po zdánlivě drobné, ale v dané souvislosti nepříjemné (lístečky od sousedů). Situaci se sousedy a jejich problémy ohledně úklidu, popisovala v době rozhovoru, vzhledem k časovému odstupu, spíše jako úsměvnou „historku“. Nicméně v té dané situaci jí tento „konflikt“ pravděpodobně prožívání celé záležitosti ještě ztěžoval.

„Do toho jsem měla nastoupit do prváku na vejšku, kde jsem absolutně nepochopila, jak to chodí, máma vlastně umřela v den, kdy jsem měla nastoupit, takže jsem nastoupila asi až o čtrnáct dní později, ale nastoupila jsem jen kvůli mamce, já bych se v té situaci na to dávno vyprdla s tím, co jsem řešila za věci jako.“

Musím konstatovat, že situace Anety byla opravdu velice komplikovaná. Anetina situace byla skutečně obtížná; již samotný nástup do první ročníku na vysokou školu klade obvykle na studenta nový typ nároků, pro Anetu však ze zřejmých důvodů byl ještě ztížen. Zahájení studia, jak vyplývá z rozhovoru, nevzdala jen (a právě) z toho důvodu, že jí radu, ať vystuduje, dala před smrtí sama maminka. Můžeme se domnívat, že škola v tomto směru mohla také figurovat jako jedna z oblastí pomoci, v tom smyslu, že Aneta „zaměstnala“ hlavu jinými starostmi, v tomto případě studiem.

„Mamka dala nějaký peníze bokem, takže jsem si pronajala nejlevnější byt v O (název města), bylo to v takovém sklepě, no hrůza. A žila jsem ze sirotčího důchodu a výživného od táty. A ty peníze bokem byly jen na nějaké větší výdaje.“

„Vzhledem k tomu, že bylo dědictví totálně předlužené, takže jsem dala žádost o likvidaci dědictví nebo tak něco a oni už neoslovovali další dědice, byt si vzala banka, mně uhradili pohřebný a ty dluhy byly některý pojištěný, některý ne, takže ostatní měli smůlu. Mně zůstaly jen osobní věci.“

Z těchto výpovědí je evidentní, že se musela Aneta velice rychle naučit hospodařit s penězi. Také z toho vyplývá, že její maminka stačila za doby života nějakým způsobem zajistit jisté finance, které měla Aneta „bokem“ na větší výdaje a zbytek, aby byla schopna pokrýt z dávek pro pozůstalé. Ze strany maminky šlo jistě o záměr, aby Aneta mohla studovat a byla schopna nějakým způsobem vyjít s penězi po dobu studia, když věděla, že bude řešit existenční problém. Ztráta i hmotného zázemí v takové situaci musela být pro Anetu ničivá.

6.4.1 Strýc jako zdroj informační opory

Vzhledem k tomu, že Aneta zůstala na všechny problémy, které přišly s úmrtím matky víceméně sama, musela řešit i praktické věci, co se týče administrativy, organizace pohřbu, pozůstalosti a podobně. Další věcí je, že dědictví po mamince bylo předlužené, tudíž na ni padly po mamince veškeré dluhy a hypotéka. Aneta se dědictví zřekla a zůstaly jí pouze osobní věci.

„No co se týče těch milionu věcí okolo, s tím mi pomohl můj strejda, mámin švagr. Abych se totiž přiznala, byla jsem rozmazlená maminčina holčička, která by si nezaplatila ani

složenku, absolutně jsem neměla tucha, co mám dělat. Seděla jsem v máminých peřinách, četla si její vzkazy, seděla jsem tam tak dobrou hodinu a jen si v duchu říkala, co budu dělat.“

„Vždycky mi řekl, jen tam zaběhni, tam zaběhni a já nedělala nic jinýho, než lítala.“

Co se týče zvládnání těchto praktických věcí, sehrál zde významnou roli její strýc, který ji směřoval, které věci a kde má řešit. To byla v případě Anety obrovská podpora a jisté „ulehčení“ situaci, že díky strýci měla aspoň ponětí, jak tyto problémy řešit. Otázkou zůstává, kdyby tu strýc jakožto informační opora nebyl, co by v takové situaci nastalo, zda by oslovila nějakou instituci nebo by se i tak vše vyřešilo v rodinném kruhu. Aneta ve své výpovědi nazvala „rozmazlená maminka holčička“, nicméně ani „nerozmazlený“ člověk nemusí nutně vědět, jak problémy, které obnáší smrt blízkého člověka, z administrativního a právního hlediska řešit. Na začátku jsem již zmiňovala, že částečnou informační oporu Anetě poskytla již její matka, za doby života, shromáždila veškeré informace, papíry a nasměřovala ji, jak má postupovat. Nicméně jako informační opora zde sehrál největší roli již zmíněný strýc.

Aneta ve své výpovědi popisuje, jakou v tu chvíli prožívala beznaděj. Ještě bych zmínila informační oporu ze strany úředníků a pracovníků v pohřební službě, kteří také byli jistým zdrojem informací.

Na otázku, zda ji napadlo v této nelehké situaci při řešení těchto „netradičních“ problémů vyhledat nějakou instituci, odpověděla následovně:

„No to mě teda vůbec nenapadlo, ani nevím, jestli něco takovýho existuje pro tuhle sortu lidí. Dost mi pomohla mamka, že dala aspoň ty papíry do pořádku no, když mi tu nechala jen dluhy. Pak ten strejda, že mě směřoval co a jak a kam. No ale vlastně jo, vyhledala jsem psycholožku, jestli se to dá považovat za instituci. Ta mi pomohla, ale psychicky, ne s tím administrativním šílenstvím.“

Můžeme konstatovat, že systém institucí, které řeší tuto problematiku, neprojevuje žádným způsobem jistou iniciativu v pomoci nebo usnadnění pozůstalému zvládat tyto praktické věci. Tudíž pozůstalí musí nejdříve najít nějaký způsob, jak se v celé situaci zorientovat, definovat své otázky a potřeby a pak teprve do tohoto systému vstoupit. Dle výpovědi Anety, zorientovat se v tomto systému jí nejvíce pomohl právě její strýc.

6.4.2 „Známí“ jako zdroj instrumentální opory

„No a pak nepochopíš, co se mi stalo. Mamka měla nejlepší kamarádku z P (název města), byly jak ségry, ale já ji moc neznala, ale byly jsme v kontaktu. No hele ona mi jednoho krásnýho dne volá, že takhle nemůžu žít, že mi koupí nějakou malinkou byt v O (název města), že si na to přidám z toho, co mi zbylo po mamce a zbytek, že mi doplatí oni. Já tomu nevěřila, ale fakt se tak stalo, oni mi koupili jednopokojovou byt, cizí lidi, chápeš to?“

V tomto případě nastal obrovský zlom, kdy „známí“ ze strany maminky zafungovali jako instrumentální opora. Vyvstává nám tu spousta otázek, co by nastalo, kdyby se Anetě této opory nedostalo. Zda by vyšla s penězi, které měla k dispozici, zda by dostudovala, jak by dále řešila existenční otázku, je zde spousta souvislostí. Tento druh opory, který se Anetě dostal, byl asi nejdůležitější bod v celém jejím příběhu.

„Prostě jsem měla v hrozném neštěstí, obrovský štěstí.“

„Říkám ti, že jsem byla maximálně na dně a oni mě z toho dna vytáhli. Koupila jsem si takový kytičkový tapety a říkám ti, že takovej pocit bezpečí, jistoty, soukromí a pohody, já ani nevím jak to popsat. Mamka mi koupila takový hezký povlečení a já každou večer, když jsem usínala, tak jsem koukala na ty kytičky a strašně jsem děkovala něčemu tam nahoře, každou večer jsem se zababušila do těch peřin od mámy a koukala na ty kytičky a pořád jsem děkovala, děkovala a děkovala.“

Z této výpovědi je evidentní, jak prožívá Aneta radostné ocenění základních věcí v životě, jako je právě otázka bydlení. Sama popisuje, jak intenzivně prožívá pocit jistoty a bezpečí. K čemuž přispívá i prostředí, které si vytvořila, díky „kytičkovým“ tapetám a peřinám od maminky.

6.5 Přátelé

Přátelské vztahy v případě Anety, prošly obrovskými změnami. Díky těžké životní situaci, kterou prošla, dochází k jistému přetřídění přátel, o kterém jsem se zmiňovala již v případě Evy.

„Zjistila jsem, že nemám ani přátele. Ty pipiny ze školy, řešily jen co si koupí na sebe, kluky a to, že se doma pohádaly s mámou skrz to, že neumyly nádobí. Na to jsem fakt neměla náladu, tohle poslouchat jako.“

Vzhledem k situaci a problémům, které Aneta momentálně prožívala, jí připadaly běžné každodenní starosti jejích kamarádek příliš banální.

K tomu, co Aneta popisovala, mě napadla otázka, zda si nenašla nějaké nové přátele na škole, na kterou nastoupila do prvního ročníku.

„Ne. To byly dva tábory, bylo tam pár holek, se kterými by bylo fajn se třeba přátelit, ale abych pravdu řekla, neměla jsem už nějak moc zájem se seznamovat a hrát si na kamarádky, můžu o nich říct, že jsou to dobré známé, ale ne kamarádky.“

Je zajímavé, že Aneta neměla potřebu se seznamovat, víceméně nevyhledávala další sociální oporu. Zmiňuji to z důvodu, že rodinné a přátelské vztahy se ve smyslu sociální opory zásadně liší funkcí i významem. V případě Anety hrála velkou roli v oblasti sociální opory její teta, která zastoupila sociální oporu jednak z hlediska rodiny a jedna i z hlediska potřeby přátelských vztahů.

„Hele dobrá kamarádka, za kterou bych dala ruku do ohně, že mě nebude pomlouvat a se kterou si pokecám a že mě podrží a naopak bych mohla být já jí oporou, mi chyběla, ale rozhodně jsem ji nehledala za každou cenu. Z těch nových lidí, co jsem poznala, nebyl nikdo moje krevní skupina, u koho bych si řekla, hele jo super, tak s touhle bych zašla na vínko. To fakt ne.“

Z toho popisu je zřejmé, že Aneta stála o pevné přátelství, kamarádku, která jí „podrží“ a naopak, aby mohla být oporou i ona jí. Můžeme to vnímat, že díky zkušenosti, kterou si přála se jí „vytříbil“ výběr přátel, přátelství možná začala vnímat jiným způsobem.

6.6 Chybějící partner

V takové těžké životní situaci, kterou si Aneta prošla, by mohl být partner významným článkem sociální opora. Z výpovědi Anety se dozvídáme, že jí tento článek chyběl.

„No jasný, chlap. Měla jsem víceméně všechno, byt, auto po mamce, peníze, se kterýma jsem vycházela, což dnes nechápu, jak jsem s takovým obnosem mohla vyjít, pejska, ale chybělo mi takový to křídlo, pod který se schovám, když přijdou bubáci.“

„S tetou jsem si vždycky perfektně pokecala, ale já se chtěla přitulit, a aby mě někdo pohladil a řekl jsem tu pro tebe. To jsem strádala hrozně moc, ale byla jsem za vše tak vděčná, že jsem si říkala, že se mám tak skvěle jak málokdo.“

Z této výpovědi nám vyplývá, že Anetě chyběl partnerský vztah, jakožto zdroj fyzického kontaktu ve chvíli, kdy Anetu trápily například nepříjemné vzpomínky. Popisuje, že ji nechyběla emocionální opora ve smyslu „vypovídat se“ nebo materiální zabezpečení, ale spíše takový „ochránce“ ve chvíli, kdy jí bylo těžko. Vzhledem k její rodinné situaci, kdy její největší zdroj emocionální opory byla teta, která ale nebyla vždy poblíž, potom vzhledem k přetřídění přátel, ke kterému došlo v rámci prožívání bolestivé životní situace, se jí z této oblasti sociální opory nedostalo, tudíž ta potřeba partnera mohla být i v důsledku její osamělosti. Otázkou zůstává, zda by potřebu partnera a fyzického kontaktu „k někomu se přitulit“ popisovala stejně tak naléhavě jako v situaci, kdyby byla její matka naživu.

„Navíc se mi furt vraceli ty hrozný obrázky mamky, jak dopadla, strašný sny, jako hrůza, tolikrát jsem se bála. Ale můj princ nakonec asi po roce přišel.“

Z této výpovědi je patrné, že jí partnerský vztah chyběl i jako jistý zdroj pozitivních zážitků a emocí. V případě Anety je evidentní, že zranění ze ztráty její matky bylo tak silné, že ji doprovázela bolest ještě dlouho po její smrti. Ještě je nutné podotknout, že vedle toho, aby vystudovala, zdůrazňovala maminka Anetě před smrtí, aby si našla dobrého „chlapa“.

6.7 Pes jako pouto se zemřelým rodičem

Dále Aneta popisuje, že jí značně pomohl její pes. Popisuje také, že tvořil jisté pouto mezi ní a její matkou.

„Potom mi strašně pomohl můj pes. Jednak nás spojoval s mámou, protože jsme si ho koupily společně a jednak mě poslouchal třeba až do rána a já od něj nemusela poslouchat přihlouplý komentáře typu: to je život, to bude dobrý a asi to tak mělo být. Prostě jen poslouchal nebo aspoň dělal, že poslouchá.“

Tady nám vyvstává otázka, jak bude Aneta prožívat skutečnost, že její pes zemřel. Pokud ho vnímá jako jisté pouto mezi ní a matkou, může tu být jisté riziko, že bude prožívat jeho ztrátu intenzivněji než za „normálních“ okolností. Nicméně její pes zde zafungoval i jako jistý zdroj sociální opory.

„Takže, když to tak shrnu, tak mi nejvíc pomohla moje teta, můj pejsek a víra v to, že mamka tam někde je a má se dobře.“

Tady je zajímavé, že Aneta zařadila svého psa k těm, co jí pomohli nejvíce. Je zajímavé, že nezmiňuje své známé, kteří ji poskytli zázemí a svého strýce, který jí pomohl s těmi „praktickými“ věcmi. Dle mého názoru zde Aneta míní nejspíše největší pomoc ve smyslu emoční podpory.

6.8 Smrt jako pozitivní příspěvek k životu

Nejistota ohledně smrti nutí člověka žít tak, aby to, co dává jeho životu smysl, nespočívalo pouze v budoucnosti. (Wicky, 2007)

„Mamka byla generál a všechno organizovala, organizovala mi i dost život a já si dlouho nemohla zvyknout na to, že mám volný ruce a můžu si vlastně dělat, co chci a hlavně podle sebe.“

Z této výpovědi je zřejmé, že Aneta prožívá i pocit jistého osvobození. Samozřejmě v dobrém smyslu slova. Tato skutečnost jí svým způsobem umožňuje dělat to, co chce a nedělat to, co nechce. Popisuje, že si na to dlouho nemohla zvyknout. Domnívám se, že to mohlo být z důvodu vědomí toho, co by na to zřejmě maminka řekla.

„Posílila? Doslova zocelila. To víš, že mě to posílilo, život se mi obrátil o milion stupňů, mám absolutně jiné žebříček hodnot, hlavně v životě jiné priority, chtěla jsem se dřív jen bavit, nic mě nezajímalo, neměla jsem potřebu se nějak dál vzdělávat vyvíjet se.“

I v případě Anety vzhledem ke své zkušenosti dochází k jakémusi přeskupení životních hodnot a priorit. Je zajímavé, jak popisuje, že dříve neměla jistou potřebu se nějakým způsobem vzdělávat a vyvíjet se a nyní tuto potřebu sdílí.

„Ted' je pro mě na prvním místě rodina, kterou toužím v budoucnu založit s mým současným přítelem. Zajímá mě spousta věcí, mám radost z maličkostí. Jsem na světě ráda, mamku mám pořád v srdci, ráda o ní mluvím, ráda bych se ponaučila z jejích chyb, například jsem se zařekla, že si v životě nevezmu půjčku ani hypotéku, i kdyby na chleba nebylo, raději půjdu umývat záchody.“

Tady Aneta hezky popisuje radost a ocenění základních věcí. Je zajímavé, jak říká: „Jsem na světě ráda.“ Můžeme u ní zpozorovat prosté uspokojení z pouhého bytí. Z její výpovědi je evidentní, že z celé situace vychází posílena ve smyslu, že se chce ponaučit z maminčiných chyb. Situace po smrti její matky, pro ni byla natolik traumatizující, že se „zařekla“, že nebude nikdy žít na dluh.

„Můj život nabral nový směr a je na mě jak ho uchopím. Sáhla jsem si na dno, za což jsem teď ráda. Protože se cítím být lepším člověkem.“

Domnívám se, že tuto zkušenost Aneta vnímá pozitivně. Dle Mareše (2012) je v současné psychologii platné stanovisko, že životní spokojenost a smysluplnost nepřichází sama, že se k ní člověk musí propracovat překonáváním překážek a obtíží. V některých případech se k ní musí doslova protřpět.

7 Příběh Markéty

Markétě je nyní 23 let a osiřela v 18 ti letech. V případě Markéty se jedná o úmrtí otce, který zemřel tragickou smrtí. Krátce před jeho smrtí se rodiče Markéty rozvedli. V době kdy zemřel její otec, pobývala Markéta v Anglii, kam odjela za svým přítelem a za prací. Po otcově smrti, se Markéta z Anglie vrátila zpět do České republiky a zde již zůstala natrvalo. S přítelem se kterým bydlela v Anglii, se rozešla. Nyní žije s novým přítelem a dvěma psy Pepsi a Candy. Zdá se, že Markéta vypadá spokojeně.

7.1 Oznámení o úmrtí otce

Jak jsem již výše zmiňovala, Markéta v době úmrtí otce pobývala v Anglii. Když vedla hovor s maminkou přes skype, měla před sebou přímý přenos situace, kdy se o celé skutečnosti dozvěděla její matka.

„Volaly jsme si s mamkou na skypu a mamce začal zvonit telefon, tak ho zvedla a volala jí teta, no a máma po chvilce začala hrozně brečet a já nevěděla co se děje.“

„No a mamka se po telefonu vyptávala tety, kde je můj pes Pepsi, tak jsem myslela, že se stalo něco s mým psem, tak jsem začala brečet taky, ale po chvilce když položila ten telefon, no já jsem jí vůbec nerozuměla, co říká, hrozně brečela, a pak mi hned řekla, že ji mrzí, že se to dozvídám takhle, ale že táta je mrtvej, že neví, co se přesně stalo, ale že ho asi kopl kůň do hlavy a on umřel, a že se tam pojede podívat, že tam jsou policajti a tak, a že se pak ozve, tím skončil náš rozhovor po skypu a já bez jakýchkoliv dalších informací seděla doma a čekala až mi někdo zavolá, co se děje.“

Sdělování špatných zpráv je obecným problémem. V případě Markéty její maminka neměla ani možnost se na toto sdělení své dceři připravit. Z celého rozhovoru je evidentní, že v životě Markéty hraje významnou roli její pes i v kontextu smrti jejího otce, ale k tomu se dostaneme v následujících podkapitolách. V případě Markéty vnímám jako velkou komplikaci fakt, že bydlela v Anglii a musely společně s matkou řešit spoustu věcí na dálku. Je nutné ještě podotknout, že v době úmrtí jejího otce s ním byl její pes, který v celém příběhu Markéty hraje velkou roli.

„Asi dvě hodiny na to, mi volala mamka zpátky po telefonu, a říkala, že tátu kopl kůň do hlavy a nejspíš mu zlomil vaz, že se to bude ještě vyšetřovat, že u toho nikdo nebyl a nikdo přesně nevěděl, co se stalo.“

V případě Markéty, vzhledem k nejasným okolnostem úmrtí jejího otce, může vyvstávat potřeba najít viníka smrti svého otce. V celé této těžké situaci hrají roli i zdravotnické a vyšetřovací instituce, na které v některých případech může být ze strany pozůstalých obracen hněv.

„První tři dny to vyšetřovala kriminálka, jestli to nebyla vražda, že u toho nikdo nebyl, takže podle té pitvy to byl ten kůň, kterej patřil jeho přítelkyni, kterýho si vlastně koupili spolu. No a hned druhý den, co se to stalo, jsem si objednávala letenky do Česka.“

Jak jsem již výše zmiňovala, v případě Markéty vnímám jako značnou komplikaci její pobyt v Anglii. Jednak ve smyslu odloučení od rodiny v takové těžké životní situaci a jednak ve smyslu řešení pozůstalosti a administrativních záležitostí přes Velvyslanectví České republiky v Londýně, ale k tomu se dostaneme v následujících podkapitolách.

7.2 Pocity

„Chvilku mi trvalo, než jsem pořádně pochopila, co se vůbec stalo, nějak jsem si to nechtěla přiznat, ale pak jsem začala chápat, že to je asi doopravdy, že je to asi dost tvrdá realita.“

„Měla jsem pocit, jako by se zastavil čas, slilo mě hrozný horko a přišlo mi to hrozně takový neuvěřitelný a nedokázala jsem si přiznat, že zrovna mně by se něco takovýho mohlo stát. A spíš jsem si to ani nechtěla připustit.“

Stejně tak jako v předchozích rozhovorech, dochází i u Markéty k otupění. Prožívá pocit jisté nereálnosti celé této těžké situace. Vyplývá z toho jistý úkol, a to uvědomit si skutečnost ztráty, její význam, dopady a nezvratnost. V tomto případě je vhodné o ztrátě blízkého člověka mluvit, a to i o okolnostech, díky tomu je podporována aktualizace vědomí ztráty.

„Já jsem se snažila být ten hrdina a navenek jsem dělala všechno dobrý, hlavně kvůli mamce, snažila jsem se jí pomoci, v bráchovi tu oporu jako tak neměla jak ve mně. Takže já jsem byla navenek takovej ten silák.“

Z této výpovědi je evidentní, že se Markéta cítila jako zdroj emocionální opory vůči své matce. Můžeme říci, že to mohlo být také z důvodu, že měla Markéta pocit, že by měla svého otce nahradit. Mohla se cítit povinna pomáhat matce s řešením celého problému a celkově se spíše chovat jako dospělý partner než dcera, která sama potřebuje pomoc nebo jako partner, který matce bude poskytovat sociální oporu a bude jí vypomáhat s nastávajícími problémy. Celá tato situace může mít za následek předčasné dospívání.

„Pamatuju si ještě, že jsem mu psala smsku na Silvestra: šťastnej nověj rok a to bylo vlastně poslední, co jsem mu napsala.“

„Nejvíc mě mrzelo, já jsem totiž nikdy moc neměla dobrej vztah s tím tátou, tak nejvíc mě mrzelo, že jsme si nikdy neřekli do očí, že se máme rádi nebo že jsme se nikdy neobjali, fakt si nepamatuju, že by jsme se někdy objali, a po té jeho smrti už jsem to vlastně nemohla změnit, až po té smrti jsem si tohle všechno začala uvědomovat a to mě mrzelo prostě nejvíc.“

Z této výpovědi Markéty je zřejmé, že si uvědomuje jistý význam prožitého času se svým otcem před jeho smrtí. V této fázi zřejmě Markétě došlo, že otcova smrt je nezvratný fakt.

7.3 Partner jako zdroj emocionální opory

Markéta měla v Anglii partnera, se kterým udržovala dlouhodobý vztah. V situaci, kdy zjistila skutečnost, že její otec zemřel, se stal její partner nejdůležitějším zdrojem sociální opory. Níže Markéta popisuje situace, jak se její partner choval, ve chvíli kdy se tento fakt dozvěděla.

„Pavel seděl vedle mě a nevěděl co na to říct, tak mě utěšoval.“

„Do druhýho dne jsme spolu s Pavlem vůbec nemluvili, a já jsem čekala prostě na jakýkoliv informace od mamky, co budeme dělat dál a tak, až přijde soudní pitva a takový.“

Z popisu chování partnera je zřejmé a zcela přirozené, že nevěděl jak se má nyní k Markétě zachovat. Někteří ze sociálního okolí nejsou schopni pozůstalým poskytnout dostatečnou sociální oporu, ne z důvodu že by nechtěli, ale z důvodu, že nevědí jakým způsobem se nyní k pozůstalému chovat.

„Ten Pavel, protože já jsem tam vlastně nikoho neměla, on mi byl největší oporou, bylo to takový, že se celkem dokázal vcítit do té situace, protože mu umřela babička, se kterou měl super vztah, takže když jsem si chtěla o tom povídat nebo něco, tak si se mnou povídal, řekl mi svůj názor a tak, a když jsem potřebovala klid a nechtěla jsem mluvit, tak to respektoval, dokázal mě uklidnit a snažil se odvést pozornost a odlehčit tu atmosféru, vymýšlel vždycky nějaký aktivity aby mě zabavil. Hráli jsme třeba stolní hry, když bylo venku hnušně, nebo jsme šli do kina nebo tak něco.“

Z této výpovědi je zcela zřejmé, že partner Markéty plnil svoji funkci jakožto emocionální opora na výbornou. Vzhledem k odloučení od rodiny v této těžké situaci byl pro Markétu její partner důležitý. Dle její výpovědi můžeme konstatovat, že její hrál důležitou roli i jako zdroj pozitivních emocí a prožitků. Dokázal přizpůsobit situaci podle potřeb Markéty.

Na otázku, zda Pavel odjel s Markétou do České republiky, odpověděla Markéta následovně:

„Ne, on musel kvůli práci zůstat v Anglii.“

Otázkou zůstává, zda je tato situace zlomovým bodem, který následně vedl k jejich rozchodu, nebo tam hrálo roli spíše to odloučení od rodiny.

7.4 Pobyt v Anglii v kontextu odloučení od rodiny

Jak jsem již výše popisovala, pobyt v Anglii byl pro Markétu v těchto těžkých chvílích značnou komplikací. Jednak trpěla odloučením od rodiny, dále také díky jejímu pobytu v Anglii byl proces řešení pozůstalosti zdoluhavý skrze Velvyslanectví České republiky, kam musela Markéta dojíždět do Londýna. A to pomíjíme komplikace ve smyslu dopravy, financí apod.

„Já jsem byla v té době v Anglii a musela jsem furt jezdit na ambasádu skrz papírování ohledně toho rozvodu, převody majetku a tak.“

„Všechno se řešilo, až co jsem se vrátila do Anglie. To zas pro mě nastalo další vítání na české ambasádě, hodně papírování z té pozůstalosti a tak. Ověřování podpisů no hrůza. Jinak to všechno proběhlo v klidu, všechno se to hodně protahovalo skrz tu ambasádu a než se to poslalo do Česka a tak, to bylo fakt vyčerpávající, vždycky tři hodiny vlakem do Londýna pak zas metro, bylo to nekonečný. Já už tu cestu znám i pozpátku.“

„Já jsem přijela, druhý den byl pohřeb a za pět dní jsem odjížděla zpět do Anglie za přítelem.“

Když jsem na závěr položila Markétě otázku, zda je něco, co by v té době udělala jinak, odpověděla následovně:

„Kdyby to tenkrát šlo, tak bych se hned nevracela do Anglie, ale byla bych víc s tou rodinou no, hlavně s babičkou“

Z této výpovědi je evidentní, že měla potřebu být v takové těžké chvíli s rodinou. Popisuje, že by byla více s babičkou, která ztrátu svého syna údajně snášela nejhůře z celé rodiny.

Dále jsem se Markéty ptala, kdo ji nejvíce pomáhal, když se vrátila zpět do České republiky, její odpověď zněla takto:

„Asi nejvíc rodina jako tak celkově, všichni jsme drželi při sobě.“

Z této výpovědi můžeme konstatovat, že hlavním zdrojem emocionální opory v Anglii byl její přítel Pavel, ale v České republice zastala funkci emocionální opory rodina. Otázkou zůstává, jakým způsobem snášela odloučení od jejího přítele, který s ní byl právě v té nejtěžší chvíli.

Zeptala jsem se Markéty na základě čeho, se vrátila zpět do České republiky, její odpověď byla jednoznačná:

„Protože rok po smrti tatky, jsme se rozhodli s bratrem a s mamkou, že prodáme dům a pozemek, no a na základě toho, aby se to zase neprodlužovalo a nekomplikovalo skrz tu ambasádu a tak dál, tak jsem se vrátila do ČR, původně to byly plánovaný tři měsíce a nakonec jsem tady zůstala. Prostě ta rodina a ten domov jako vyhrál no.“

V této výpovědi je zajímavé, že neplánovala návrat do České republiky. Vrátila se na tři měsíce za účelem vyřizování záležitostí skrze dům, ale neplánovala, že se vrátí zpět natrvalo, nicméně její pobyt se protáhl již natrvalo, což vlastně mělo i za následek rozchod s jejím partnerem. Sama popisuje, že dala přednost své rodině.

Dále jsem se Markéty ptala, zda s maminkou využili nějaké instituce, při řešení pozůstalosti, odpověděla následovně:

„Ne, mamka to řešila hodně přes známý.“

Vzhledem k tomu, že veškeré praktické věci zřejmě řešila její maminka, Markéta nepotřebovala informační oporu, nebyla nucena řešit otázky materiálního ani právního typu, tudíž informace v této oblasti ani nepotřebovala.

7.5 Přátelé

„Všichni mě litovali, ale já bych byla raději, kdyby to nedávali tak najevo, kdyby radši dělali, že se nic neděje.“

V tomto případě Markéta očekávala od svého okolí jakožto sociální opory, pomoc a podporu, nicméně zřejmě jiným způsobem než jí byla poskytnuta.

Když jsem se Markéty zeptala z jakého důvodu, by byla radši, kdyby její okolí dělalo spíše, že se nic neděje, odpověděla následovně:

„No z toho důvodu, že když jsem se někdy s někým sešla nebo tak, tak to bylo ahoj, co nového a tak, a vždycky to bylo takový pozitivní, no ale teď to bylo úplně naopak, ještě sis s tím člověkem neřekla ahoj a on už přicházel se smutným obličejem a už jsi věděla, co přijde, že upřímnou soustrast a že je jim to líto a tak.“

Z této výpovědi je evidentní, že Markéta od svého okolí, přátel očekávala spíše nějaké pozitivní prvky, výměnu informací nebo nějaké aktivity, kde by se na chvíli „oprostila“ od svých dosavadních problémů.

„Já jsem tu společnost vůbec nevyhledávala.“

Markéta popisuje, že nevyhledávala společnost. Z následující výpovědi vyplývá, že veškerý čas trávila spíše se svým psem v přírodě, čímž se dostáváme k další podkapitole.

7.6 Pes jako pouto se zemřelým rodičem

„Nejvíč času jsem trávila s mým psem s Pepsi, a většinou někde venku mimo město. Protože ona byla jediná, kdo u toho byl, když se to stalo, ona jediná fakt ví, co se tam opravdu stalo, mám s ní takový zvláštní pouto. Takže i kdybych sebevíc chtěla, tak ten pes ti to prostě nepoví, protože nemůže.“

V této výpovědi je zajímavé, jak Markéta popisuje zvláštní pouto se svým psem, protože jako jediný zná okolnosti úmrtí jejího otce, když u toho byl.

„Chyběla mi ta rodina, prostě to nejbližší okolí. A hned vlastně měsíc na to, co jsem se vrátila do Anglie, jsem začala řešit převoz psa Pepsi z Česka do Anglie.“

Z toho, co popisuje Markéta, je evidentní, že v Anglii trpěla jednak odloučením od své rodiny, ale i odloučením od svého psa.

Dále jsem se Markéty ptala, jak prožívala pobyt v Anglii, když u sebe měla konečně svého psa, odpověď zněla následovně:

„Já jsem byla strašně šťastná, já jsem si ji pořídila, když mi bylo 16 a ona prostě byla mým nejlepším přítelem a byla se mnou v každé situaci, zažívaly jsme všechno spolu a vždycky byla se mnou, a když tam nakonec dorazila nebo když jsem si ji tam dovezla, tak se mi strašně ulevilo a cítila jsem se, nevím, jak to mám popsat, tak jako šťastně, že tam je, úplně mě to tak jako uklidňovalo.“

Z této výpovědi je zřejmé, že Markéta prožívala pobyt v Anglii za přítomnosti svého psa o něco lépe. Domnívám se, že v tomto případě byla Pepsi pro Markétu velkým zdrojem opory. Přítomnost jejího psa jí v Anglii zjevně dodával větší pocit klidu.

„Ona snášela všechny moje nálady a všechno, a navíc ona potřebovala chodit ven venčit se, tak mě nikdy nenechala doma sedět na zadku. Bylo to prostě takový, neměla jsem čas se nudit. A hlavně jsem si tím splnila to, co jsem hrozně dlouho chtěla, takovej jeden menší cíl, byla to pro mě priorita tu Pepsi tam dostat.“

Z této výpovědi můžeme konstatovat, že tato těžká životní situace, kterou si momentálně Markéta prošla, mohla být jakýmsi startem k jednání a uskutečňování dřívějších cílů a hodnot. Z hlediska pomoci v těžkém období u Markéty, sehrál v tomto případě její pes významnou roli.

7.7 Smrt jako pozitivní příspěvek k životu

„Tak jako posílila, ale spíš to vidím tak, že život je hrozně křehkej, a teprve až se to stalo, tak jsem pochopila, proč se nepřejou špatný věci ostatním, takový ty řeči ať prostě radši zdechne nebo tak něco, teď jsem pochopila, proč se to neříká.“

V předchozích rozhovorech jsem zmínila fakt, že zkušenost konfrontace se smrtí, jistým způsobem dívky posílila. U rozhovoru s Markétou se domnívám, že jde hlavně o jisté hlubší komunikace a vnímání pojmu *smrt* zcela jiným, internějším způsobem. Domnívám se, že nyní bere život v přítomném okamžiku.

8 Společné aspekty všech případů

Přesto, že všechny tři rozhovory jsou zcela odlišné, můžeme upozorovat spoustu společných aspektů. Ve výpovědi všech dívek jsem se zaměřila na potřeby, které v této těžké životní situaci vyhledávaly, a také na zdroje sociální opory. Hlavním zdrojem sociální opory by měla být rodina, příbuzní, přátelé a známí, nicméně musíme brát v úvahu fakt, že i ostatní členové rodiny mohou být zasaženi zármutkem. Úmrtí člena rodiny také významným způsobem zasahuje do struktury i fungování celého rodinného systému, který tímto může být narušen.

Po smrti svého rodiče prožívaly všechny tři dívky určitý pocit derealizace celé události. („*Moje vědomí, prostě nemohlo pochopit, že chlap bez nemoci najednou není.*“, „*Proč se to stalo zrovna nám.*“, „*Přišlo mi to hrozně takový neuvěřitelný a nedokázala jsem si přiznat, že zrovna mně by se něco takovýho mohlo stát.*“) Klíčovým úkolem pro všechny dívky bylo uvědomit si skutečnost ztráty svého rodiče, její význam a také nezvratnost tohoto faktu. V této souvislosti popisují dívky i jistý význam času prožitého s rodičem před jeho smrtí. („*Začalo mi kolovat hlavou, že jsem se nerozloučila.*“, „*potřebovala bych jí toho tolik říct.*“, „*nejvíc mě mrzelo, že jsme si nikdy neřekli do očí, že se máme rádi.*“) Z toho, co dívky popisují, nám vyvstává jistá potřeba pozůstalým rodičům něco sdělit.

V souvislosti s otázkami, jak reagovalo okolí, zda pociťovaly dívky v tomto ohledu nějaké změny, se všechny tři dívky shodly na tom, že spíše vítaly, když se k nim okolí chovalo „běžně“ jako dříve. V této souvislosti došlo u všech třech dívek k jistému přetřídění přátel. („*Ti se ke mně otočili zády.*“, „*Zjistila jsem, že nemám ani přátele.*“, „*Všichni mě litovali, ale já bych byla raději, kdyby to nedávali tak najevo, kdyby radši dělali, že se nic neděje.*“) Dívky neočekávaly od svého okolí nějaké rady a informace, ale spíše měly potřebu „vypovídat se“. („*Měla jsem hroznou potřebu o tom mluvit.*“) Všechny dívky se najednou cítily okolím a svými vrstevníky zcela nepochopené. Jedním z hlavních důvodů, proč u všech dívek dochází k přetřídění přátel, může být také rozdílnost každodenních problémů. Vzhledem k těžké životní situaci, ve které se dívky momentálně nacházely, jim přišly každodenní starosti jejich vrstevníků příliš banální a dostávalo se jim tak pocitu, že si se svými vrstevníky „nemají co říct“. („*Řešily jen co si koupí na sebe, kluky a to, že se doma pohádaly s mámou skrz to, že neumyly nádobí. Na to jsem fakt neměla náladu, tohle poslouchat jako.*“) Také je nutné podotknout, že se často setkáváme s případy, kdy okolí neví, jak se k pozůstalým chovat, co udělat nebo co říci, proto se někdy setkání s nimi vyhýbají. To

můžeme vnímat také jako jeden z aspektů narušení přátelských vztahů v takové těžké životní chvíli.

Z hlediska emocionální opory byla primárně pro všechny dívky nejvýznamnější rodina. („*Tak mi nejvíc pomohla moje teta.*“, „*Asi nejvíc rodina jako tak celkově.*“) Ve dvou případech, konkrétně u dívek, kterým zemřel otec, měly tendenci měnit své role v rodinném systému. Ztráta člena rodiny jistým způsobem naruší rovnováhu rodinného systému a tyto dívky měly tendenci otce zastoupit. („*Já jsem se snažila být ten hrdina a navenek jsem dělala všechno dobrý, hlavně kvůli mamce, snažila jsem se jí pomoci.*“, „*Můj vztah s mamkou se napřed změnil v nutnost s ní trávit všechnen můj volnej čas, toužila jsem jezdit domů dřív než na konci týdne, flákala jsem školu a tak.*“)

Když jsem se zaměřila na období přicházejících praktických problémů k řešení, tak ve dvou případech tyto starosti zastala matka, tudíž dívky nevyžadovaly žádným způsobem potřebu informační opory. Nicméně v jednom případě tyto veškeré starosti musela zastat samotná dívka, kdy její nejvýznamnější informační oporou byl její strýc. Ráda bych konstatovala, že na otázku, zda dívky či jejich rodina vyhledala v tomto těžkém období nějakou instituci, odpovědi byly ve všech případech shodné. („*Ne, nic takového jsme neřešily, vše v rodinném kruhu.*“, „*No to mě teda vůbec nenapadlo, ani nevím, jestli něco takového existuje pro tuhle sortu lidí.*“, „*Ne, mamka to řešila hodně přes známý.*“) Můžeme konstatovat, že systém institucí, který se zabývá pozůstalostí, neprojevuje žádným způsobem nějakou iniciativu v pomoci nebo usnadnění pozůstalému zvládat tyto praktické věci, případně nefunguje dostatečná osvěta či propagace případných služeb. Tudíž pozůstalí musí nejdříve najít nějaký způsob, jak se v celé situaci zorientovat, definovat své otázky a potřeby a pak teprve do tohoto systému vstoupit. Základní stupeň v systému péče o pozůstalé jsou pracovníci pohřebních služeb, kteří poskytují rady ohledně nutných formalit a organizace pohřbu, nicméně ani jedna dívka tento zdroj informační opory nezmínila.

Jedním ze společných aspektů se stal také partnerský vztah. V jednom případě, kdy dívka v době otcovy smrti prožívala dlouhodobý partnerský vztah, můžeme konstatovat, že se pro ni její partner stal jedním z nejdůležitějších zdrojů sociální opory. („*Pavel, protože já jsem tam vlastně nikoho neměla, on mi byl největší oporou.*“) Nicméně v ostatních případech, kdy dívky partnerský vztah neměly, hodnotí, že v té době by pro ně partnerský vztah znamenal značnou pomoc. („*Chybí takové to osobní štěstíčko, ta láska od někoho druhého.*“;

„Ale chybělo mi takový to křídlo, pod který se schovám.“, „Já se chtěla přitulit, a aby mě někdo pohladil a řekl jsem tu pro tebe.“)

Zajímavým společným aspektem byl také ve dvou případech pes, který tvořil jistým způsobem pouto mezi dívkami a zemřelým rodičem. V jednom případě dívka zmiňuje, že si psa společně s matkou koupily, a to je jistým způsobem spojuje a ve druhém případě dívka zmiňuje, že její pes byl jediný, kdo byl s jejím otcem v době jeho úmrtí. (*„Potom mi strašně pomohl můj pes. Jednak nás spojoval s mámou, protože jsme si ho koupily společně a jednak mě poslouchal třeba až do rána a já od něj nemusela poslouchat přihlouplý komentáře.“, „Nejvíce času jsem trávila s mým psem s Pepsi, a většinou někde venku mimo město. Protože ona byla jediná, kdo u toho byl, když se to stalo, ona jediná fakt ví, co se tam opravdu stalo, mám s ní takový zvláštní pouto.“)* Je nutné podotknout, že obě dívky zmiňují svého psa jako jeden z nejdůležitějších zdrojů opory v tomto těžkém období, jejich výpověď se shoduje v situaci, kdy o svém psovi hovoří, že jim nejvíce pomohl v oblasti emocionální opory.

Dále se setkáváme se zajímavým aspektem, konkrétně ve dvou případech dívky popisují jistou návaznost na zemřelého rodiče. (*„Po týdnů či 14 dní po jeho smrti jsem si začala uvědomovat, jak jsem tátovi podobná, že mám jeho oči, nos, úsměv, používám slova a věty.“)* Eva v tomto případě vnímá, co jí otec předal a dále jí toto tvrzení potvrdila později i rodina. (*„Rodina ho ve mě vidí, a někdy je to těžké.“)* V druhém případě se jedná o jisté „zdedění“ vkusu, kdy při zařizování bytu Aneta brala ohled (zřejmě nevědomě) na design povlečení, které dostala od maminky a dodávalo jí to pocit bezpečí.

Ve dvou případech se také dostáváme k zajímavému aspektu, že smrt mění jistým způsobem vztah k zemřelému. Může dojít k nerealistickému pohledu na zemřelého, k jakémusi jeho „zbožštění“, může ale dojít i k pro dívky do té doby nepříliš aktuálním úvahám týkajícím se posmrtného života. V tomto případě se potom může pozůstalým od okolí dostávat neadekvátní reakce na tuto skutečnost. V případě Evy byla v této oblasti největší pomocí kniha, kterou zmiňuje ve svém rozhovoru a v případě Anety, to byla její teta, se kterou o tomto pocitu mohla hovořit bez jakýchkoli pochybností. (*„Úplně nejvíce mě probrala kniha.“, „Hrozně mě podržela hlavně v tom, že jsem začala věřit, že je něco po smrti.“)*

Dalším společným aspektem, který se objevil u všech dívek, je zpětný pohled na tuto těžkou životní událost v pozitivním smyslu slova. Ve všech třech případech dochází s odstupem času k jistému přeskupení hodnot a „odsunutí“ nepodstatného. Jedna z dívek popisuje i jistý pocit osvobození, schopnost dělat to, co chce, a nedělat to, co nechce. Dvě

dívky popisují uvědomění si, že jedinou skutečností je přítomnost. Dále dívky popisují radostné ocenění základních věcí v životě a prosté uspokojení z bytí, dále také hlubší komunikace a blízkost s milovanými lidmi. Rozhodně také popisují méně obav z mezilidských vztahů, méně strachu z odmítnutí a větší ochotu riskovat. Dívky také popisují, že díky konfrontaci se smrtí získaly jistý životní nadhled a předčasně dospěly. (*Určitě mě celá tahle situace posílila v tom, že jsem dříve vyspěla.*“, „*Ale mám díky tomu jiný nadhled na svět a život, a dokážu těm druhým poradit.*“, „*Snažím se užívat si každý den, protože nevím, kterej bude můj poslední.*“, „*Mám absolutně jinej žebříček hodnot.*“, „*Hlavně v životě jiný priority.*“, „*Mám radost z maličností. Jsem na světě ráda.*“, „*Ráda bych se ponaučila z jejích chyb.*“, „*Život je hrozně křehkej.*“) Z filozofických a náboženských kontextů je utrpení chápáno jako něco, co může člověka obohatit, co může dát životu člověka prožitkovou hloubku. Přesto, že se dívky cítí být vyrovnané se smrtí svého rodiče, současně si uvědomují, že je tato zkušenost bude doprovázet po zbytek života, zvláště v situacích, kdy budou rodiče postrádat.

Závěr

Smrt rodiče zvláště v současném západním světě, kde se umírá především ve stáří, představuje pro dospívající dítě extrémní ztrátu. Smrt s sebou přináší mnoho otázek, ale jen málo odpovědí. Je zcela jisté, že pozůstalé dítě potřebuje pomoc. Dospívající po ztrátě svého rodiče prožívají nejdříve jistý zmatek, chaos, šok a omámení. Nechtějí a také nemohou uvěřit tomu, že je jejich rodič mrtvý. Postupně s ověřováním reality přichází smutek jako citová reakce na ztrátu někoho blízkého. Pomalu si začínají uvědomovat hloubku a dosah své ztráty a prožívají intenzivní truchlení, jedná se o přirozenou reakci, která je potřebná k tomu aby se pozůstalí s takovou ztrátou vyrovnali, a to zejména tím, že se smíří se s mrtví svého rodiče, přijmou ji a s ohledem na tuto ztrátu dále žijí a plánují svůj život. Proces truchlení vyžaduje čas, což můžeme také specifikovat jako jednu z hlavních potřeb předčasně osiřelého dítěte.

V rámci této diplomové práce jsem se věnovala životní situaci osiřelých dospívajících, kterým ve věku od 17 do 21 let zemřel jeden z rodičů. Zajímala mě jednak jejich životní situace v ohledu poskytované sociální opory a jednak z hlediska oblastí pomoci, které se osiřelým dospívajícím nedostalo.

Z výsledků uvedeného výzkumu vyplývá, že hlavními zdroji sociální opory byly ve všech případech primárně rodinné vztahy, nicméně do této kategorie můžeme zařadit i partnerské vztahy (byly-li funkční). Jako důležitou pomoc specifikovaly dívky také podporu ze strany přátel a okolí, nicméně v těchto případech docházelo k jakémusi prověření kvality přátelských vztahů. Ve všech případech se dívkám ze strany přátel dostávalo neadekvátní pomoci. V tomto ohledu, očekávaly dívky spíše „normální“ chování ze strany svých přátel. Tudíž v důsledku toho, pak docházelo u dívek k jistému přetřídění přátel. Z analýzy rozhovorů také vyplývá, že vhodná pomoc ze strany okolí spočívá zejména v tom, oprostít se nějakým způsobem od úzkosti z této problematiky.

Tato těžká životní situace přináší osiřelým dospívajícím také jisté změny v kognitivním a emočním životě, které mohou mít i své vnější projevy a vyústit tak ve změnu v chování. Dochází k jistému rozvoji, kdy se dospívající dostává nad svou dosavadní úroveň adaptace, psychologického fungování a chápání života.

Na základě provedeného výzkumu můžeme také konstatovat, že u pozůstalých dochází ke změnám v sebepercepci. Jedná se o jakési uvědomění si vlastní zranitelnosti, poznání limitů a konfrontace se smrtí může v konečném důsledku vést k pocitu vnitřní síly a důvěry ve vlastní schopnosti.

Dále nám z výzkumu vyplývá také jistá potřeba rozvíjet nové zájmy a aktivity; v této souvislosti také dochází k přijetí nových možností a směrů životní cesty. Jak jsem již výše zmiňovala, vzhledem k věku respondentů dochází k velkým změnám v mezilidských vztazích. Jisté prověření kvality vztahů, z čehož nám také vyplývají změny ve vztahové síti, prožívání větší blízkosti ve vztazích, větší vstřícnost a smířlivost, empatie vůči druhým lidem a ochota pomáhat ostatním.

Ve výzkumu nám vyvstává také potřeba, či spíše změna ve vztahu ke spiritualitě. Jedná se o nacházení nového smyslu života, jistý příklon k víře, hlubší spiritualita a také schopnost transcendence. Důležitou součástí rozhovorů, byla také již zmíněná větší úcta k životu a příklon k trvalejším hodnotám. Tyto zmíněné hodnoty můžeme zařadit do oblasti posttraumatického rozvoje.⁵

Z výsledků uvedeného výzkumu vyplývá, že sociální opora, která je poskytována osiřelým dospívajícím, je velice důležitá. Však ne vždy přichází ve vhodné podobě, včas nebo v dostatečné míře. Je zcela evidentní, že naslouchání a jisté vzájemné porozumění jsou z pohledu osiřelých dospívajících dětí, nejvíce potřebné nástroje pomoci.

Ještě je také nutné podotknout, že ke zvládnutí této těžké životní situace jsou velice důležité osobnostní předpoklady. Mezi osobnostní charakteristiky determinující prožívání zármutku patří především věk, pohlaví, charakter, temperament, adaptabilita a s tím i související odolnost vůči zátěži, schopnost zvládat stresové situace a překonávat duševní bolest.

Na základě provedeného výzkumu se domnívám, že v naší společnosti dochází k jisté tabuizaci tohoto tématu, proto také shledávám nedostatek institucionální pomoci této cílové skupině, která je naší společností nějak opomíjena. Míním tím nějaký typ služby nebo program, který by byl určen právě pozůstalým dětem a dospívajícím, kteří se ocitli v této

⁵ Posttraumatický rozvoj je pravděpodobně důsledkem pokusu jedince o psychologické přežití. Obvykle není provázen změnou pohledem na krizi, ztrátu nebo trauma jako něco žádoucího. Těžká životní událost není považována za něco příznivého nebo potřebného, či dokonce vítaného. Pouze jisté dobro, které se díky ní objeví, má tuto pozitivní podobu. (Kupka, 2014, s. 64)

těžké životní situaci. Nemíním tím hledisko psychologie a psychiatrie (o jejich existenci a možnosti využití se ví), ale spíše oblast neformální emocionální opory a také informační opory.

Na základě svých osobních zkušeností vím, nakolik jsou lidé v této situaci osamocení. Naleznou-li nablízku někoho, jimž by mohli vyjádřit smutek nebo hněv, kterým je zavalila smrt drahého rodiče, naleznou-li někoho, kdo bude ochotný přijmout, co by rádi řekli k tomu, že tady již jejich rodič není, aby je vyslechl, dostává se jim té největší pomoci. Nezáleží na tom, zda je pomoc neformální, lékařská, církevní nebo odborná. Je důležité aby byla poskytnuta dobře.

V této diplomové práci se jednalo o případové studie, kde není možné plné zobecnění, nicméně vnímám to jako výzvu pro případný návazný výzkum.

Anotace

Tématem této práce je specifikace potřeb předčasně osiřelého dítěte. Hlavním cílem celé práce je jednak identifikovat potřeby předčasně osiřelého dítěte, ale také specifikovat zdroje sociální opory. Pro výzkumnou část byl zvolen kvalitativní výzkum formou polostrukturovaných kvalitativních rozhovorů s dětmi, které relativně předčasně osiřely v důsledku úmrtí alespoň jednoho ze svých rodičů. Výzkum je zaměřen na celkový kontext problémů vyvstalých v souvislosti s úmrtím rodiče a na pomoc, která byla dětem v této situaci poskytnuta.

Klíčová slova:

Rodina, adolescent, smrt, sociální opora, osiřelý, truchlení

Annotation

The topic of this work is the needs specification of prematurely orphaned children. The main goal of the work is both to identify the needs of prematurely orphaned children and also to specify the sources of social support. For the research part were chosen semi-structured interviews with children, who were orphaned by the lost of at least one of their parents, as a method of qualitative research. Research is focused on the overall context of the problems raised in connection with the passing of a parent and on the help that was given to children in this situation.

Keywords:

Family, adolescent, death, social support, orphaned, mourning

Bibliografie:

- ALAN, J. (1989). *Etapy života očima sociologie*. 1. Vydání, Praha, Panorama.
- ARNETT, J. J. (2004). *Adolescence and Emerging Adulthood. A cultural approach*. New Jersey: Pearson Education.
- ARNETT, J. J. (2006). *Emerging Adulthood in Europe. A Response to Bynner*, Journal of YouthStudies.
- BAŠTECKÁ, B., kol. (2003). *Klinická psychologie v praxi*. Praha, Portál.
- DiGIULIO, R. – KRANZOVÁ, R. (1997). *O smrti*, z angl. orig. *Straight Talk About Death and Dying*, Facts On File, New York.
- GORER, G. (1965). *Death, Grief and Mourning in Contemporary Britian*, London: The Cresset Press.
- HAŠKOVCOVÁ, H. (1975). *Rub života – líc smrti*. Praha, Orbis.
- HENDL, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. 1. Vydání, Praha, Portál.
- KASTOVÁ, V. (2000). *Krize a tvůrčí přístup k ní*. Praha, Portál.
- KEBZA, V. (2011). *Chování člověka v krizových situacích*. 1. Vydání, Praha, Provozně ekonomická fakulta.
- KEBZA, V., ŠOLCOVÁ, I. (1999). *Sociální opora jako významný protektivní faktor*. Československá psychologie.
- KUBÍČKOVÁ, N. (2001). *Zármutek a pomoc pozůstalým*. Praha, Nakladatelství ISV.
- KAUFMANN, J. D. (2010). *Chápající rozhovor*. 1. Vydání, Praha, Sociologické nakladatelství.
- KUPKA, M. (2014). *Psychosociální aspekty paliativní péče*. 1. Vydání, Praha, Grada Publishing a.s.
- KÜBLER-ROSS, E. (1995). *Otázky a odpovědi o smrti a umírání*. Praha, Aquamarin.
- MACEK, P., OSECKÁ, L. (1999). *Vztah k rodičům a vrstevníkům v průběhu dospívání*. In *Sociální procesy a osobnost*. Brno, PsU AV ČR a FF MU.
- MACEK, P. (2005). *Kde končí dospívání a kde začíná dospělost?* In *Vývoj utváření osobnosti v sociálních a etnických kontextech* (ed. Petr Macek a Jiří Dalajka). Brno, FSS MU.

- MACEK, P. (2000). „I dospívající potřebují rodiče.“ *Děti a my: časopis pro rodiče, učitele a všechny přátele dětí*, Praha, Portál, 2000, roč. 30, č. 4.
- MACEK, P., HŘEBÍČKOVÁ M., ČERMÁK I. (1999). *Identita a osobnostní charakteristiky adolescentů*. In *Sociální procesy a osobnost*. Brno, PsU AV ČR a FF MU.
- MACEK, P. (1999). *Adolescence. Psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. Praha, Portál.
- MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H. (2010). *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny v kontextu plánování péče*. Praha, Portál.
- MATOUŠEK, O., a kol. (2011). *Sociální služby*. Praha, Portál.
- MATOUŠEK, O. a kol. (2008). *Sociální práce v praxi-specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha, Portál.
- MAREŠ, J. (2001b). *Problémy s definováním sociální opory*. In Mareš, J. (Ed.). *Sociální opora u dětí a dospívajících I*. Hradec Králové, Nucleus.
- MAREŠ, J. (2001c). *Typologie sociální opory*. In Mareš, J. (Ed.). *Sociální opora u dětí a dospívajících I*. Hradec Králové, Nucleus.
- MUSIL, L. (2004). "Ráda bych Vám pomohla, ale...": *Dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno, Marek Zeman.
- NOPPE, ILLENE C. – NOPPE, LLOYD D. (2004). „*Adolescent Experiences with Death: Letting Go of Immortality*“. *Journal Mental Health Counseling*.
- NOVÝ OBČANSKÝ ZÁKONÍK: zákon č. 89/2012 Sb. ze dne 3. února 2012
- PARKES, COLIN M., a kol. (2007). *Poradenství pro smrtelně nemocné a pozůstalé*. Brno, Společnost pro odbornou literaturu.
- PIAGET, J., BÄRBEL, I. (2010). *Psychologie dítěte*. Praha, Portál.
- ŘÍČAN, P. (1990). *Cesta životem*. 1. Vydání, Praha, Pyramida.
- STRUSS, A., CORBINOVÁ, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno, Nakladatelství Albert.
- ŠPATENKOVÁ, N. (2013). *Poradenství pro pozůstalé*. 2. Vydání, Praha, Grada Publishing a.s.
- ÚLEHLA, I. (2009). *Umění pomáhat*. Praha, Sociologické nakladatelství
- VODÁČKOVÁ, D., a kol. (2012). *Krizová intervence*. Praha, Portál.

VYMĚTAL, Š. (2009). *Krizová komunikace a komunikace rizika*. 1. Vydání, Praha, Grada Publishing a.s.

